

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
"КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ імені ІГОРЯ
СІКОРСЬКОГО"**

**Факультет соціології і права
Кафедра соціології**

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри соціології
_____ Павло Федорченко-Кутуєв
«__» _____ 2023р.

**Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня бакалавра
за освітньо-професійною програмою «Врегулювання конфліктів та
медіація» спеціальності 054 «Соціологія»
на тему: «Національна та європейська ідентифікація: конфлікт чи взаємне
доповнення?»**

Виконала:
студентка IV курсу, групи СЛ-91
Петрушкіна Ольга Володимирівна _____

Керівник:
доцент, кандидат соціологічних наук
Коржов Геннадій Олександрович _____

Рецензентка:
д. держ. упр., професорка кафедри теорії та практики управління
Іваницька Ольга Михайлівна _____

Засвідчую, що у цій кваліфікаційній роботі
немає запозичень з праць інших авторів без
відповідних посилань.

Студентка

Київ – 2023

**Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Факультет соціології і права
Кафедра соціології**

Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)

Спеціальність 054 «Соціологія»

Освітньо-професійна програма «Врегулювання конфліктів та медіація»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Павло ФЕДОРЧЕНКО-КУТУСЬ

«___» _____ 20__ р.

ЗАВДАННЯ

на кваліфікаційну роботу студентці

Петрушкіній Ользі Володимирівні

1. Тема роботи «Національна та європейська ідентифікація: конфлікт чи взаємне доповнення?», керівник роботи Коржов Геннадій Олександрович, доцент, кандидат соціологічних наук, затверджені наказом по університету від «15» травня 2023 р. № 1769-с.
2. Термін подання студенткою роботи: 15 червня 2023 р.
3. Об'єкт роботи: ідентичність громадян країн Європейського Союзу та України. Предмет роботи: характер взаємозв'язку між національною та європейською ідентичностями.
4. Зміст роботи: 1) Національні та європейські ідентичності: теоретико-методологічні проблеми вивчення, 2) Емпіричні дослідження ідентифікацій європейців, 3) Національна та європейська ідентичність: Україна в міжнародному порівняльному контексті.
5. Перелік ілюстративного матеріалу (із зазначенням плакатів, презентацій тощо): 20 слайдів.
6. Дата видачі завдання: 10 квітня 2023 р.

Календарний план

№ з/п	Назва етапів виконання кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1	Визначення напрямку дослідження	Жовтень 2022	
2	Формування джерельної бази дослідження	Листопад-грудень 2022	
3	Складання розгорнутого плану	Січень 2022	
4	Написання вступу до роботи (визначення об'єкту, предмету, мети та завдань)	Лютий 2023	
5	Підготовка і написання I розділу кваліфікаційної роботи (Національні та європейські ідентичності: теоретико-методологічні проблеми вивчення)	Березень 2023	
6	Написання II розділу кваліфікаційної роботи (Емпіричні дослідження ідентифікації європейців)	Квітень-травень 2023	
7	Написання III розділу кваліфікаційної роботи (Національна та європейська ідентичність: Україна в міжнародному порівняльному контексті)	Травень-червень 2023	
8	Написання висновків та коригування списку літератури.	Червень 2023	
9	Передача кваліфікаційної роботи на кафедру	15.06.2023	

Студентка

Ольга ПЕТРУШКІНА

Керівник

Геннадій КОРЖОВ

АНОТАЦІЯ

Петрушкіна О. В. Національна та європейська ідентифікація: конфлікт чи взаємне доповнення? – На правах рукопису. Кваліфікаційна робота за спеціальністю 054 «Соціологія». – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», кафедра соціології. – Київ, 2023. – 72 с., список джерел з 35 найменувань.

Робота присвячена дослідженню взаємодії національної та європейської ідентичності в сучасній Європі. З урахуванням глобалізації, інтернаціоналізації та змін у політичних та економічних структурах, автори визначають важливість дослідження цих ідентичностей.

У роботі було проведено аналіз теоретико-методологічних аспектів вивчення національної та європейської ідентичностей, а також досліджено емпіричні дані щодо ідентичності жителів різних регіонів Європи. Також було проаналізовано співвідношення між національною та європейською ідентичностями. Крім того, ми дослідили політичні преференції населення європейських країн, їх ставлення до допомоги, яку ЄС надає Україні, з метою простежити кореляцію між цим та ідентифікацією з Європейським Союзом.

На основі отриманих результатів дослідження не було виявлено однозначної залежності між рівнем національної ідентичності та тим, як давно країна отримала членство в ЄС. Також з'ясовано, що існує кореляція між оцінкою дій Європи щодо допомоги Україні та змінами у сприйнятті ЄС, що вказує на вплив політичних факторів на ідентифікацію з Європейським Союзом.

Висновки роботи показують, що взаємодія між національною та європейською ідентичностями має переважно неконфліктний характер, а в деяких випадках може бути взаємно доповнюючою. Дослідження надає внесок у розуміння процесів формування та зміни ідентичностей в контексті європейської інтеграції, а також викликів, з якими стикаються сучасні політичні процеси та спільноти.

Ключові слова: ідентичність, національна ідентичність, європейська ідентичність, гібридна ідентичність, конфліктогенність гібридної ідентичності.

ABSTRACT

Petrushkina O. National and European identity: conflict or reconciliation? – Manuscript. Bachelor's Degree Thesis. Specialty 054 – Sociology. – National Technical University of Ukraine "Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Department of Sociology. – Kyiv, 2023. – 72 p., 35 sources.

The work is dedicated to the study of the interaction between national and European identities in today's Europe. Considering globalization, internationalization, and changes in political and economical structures, the authors emphasize the importance of investigating these identities.

The analysis of theoretical and methodological aspects of studying national and European identities was conducted, along with an examination of empirical data regarding the identities of residents from various regions of Europe, as well as the relationship between national and European identities in Ukraine and EU member states. Additionally, the political preferences of populations in European countries and their attitudes towards the assistance provided by the EU to Ukraine were investigated in order to observe correlations between these factors and identification with the European Union.

Based on the obtained research results, no clear dependency was found between the level of national identity and the length of a country's EU membership. It was also determined that there is a correlation between the evaluation of the EU's actions regarding assistance to Ukraine and changes in the perception of the EU, indicating the influence of political factors on identification with the European Union.

The conclusions of the study demonstrate that the interaction between national and European identities predominantly has a non-conflicting nature and, in some cases, can be mutually complementary. The research contributes to the understanding of the processes of formation and change of identities within the context of European integration, as well as the challenges faced by contemporary political processes and communities.

Key words: identity, national identity, European identity, hybrid identity, conflict-proneness of hybrid identity.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. НАЦІОНАЛЬНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ ІДЕНТИЧНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ.....	10
1.1. Нація та національна ідентичність в модерному соціумі.	10
1.2. Європейська ідентичність як інструмент і наслідок становлення Європейського Союзу.....	19
1.3. Порівняння понять «європейська» та «національна» ідентичність: спільні риси та ключові відмінності, доречність їх співставлення.	25
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЙ ЄВРОПЕЙЦІВ..	31
2.1. Порівняльна характеристика ідентичностей жителів країн Європи.	31
2.2. Аналіз політичних преференцій населення: чи загрожує активізація праворадикальних євроскептичних рухів поширенню європейської ідентичності? ...	40
РОЗДІЛ 3. НАЦІОНАЛЬНА ТА ЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ: УКРАЇНА В МІЖНАРОДНОМУ ПОРІВНЯЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ.....	54
3.1. Емпіричне дослідження ідентичності українців та ставлення до Європейського Союзу.....	54
3.2. Вплив політики, засобів масової інформації й освіти на формування європейської та національної ідентичності в Україні: перспективи розвитку. ..	58
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67
ДОДАТОК А	70

ВСТУП

У сучасному світі, де глобалізація та інтернаціоналізація є ключовими тенденціями, важливість дослідження національної та європейської ідентичностей зростає з кожним днем. Розвиток інформаційних технологій, міграційні процеси та зрушення у політичних та економічних структурах призвели до того, що країни та народи постали перед викликом знайти баланс між збереженням своїх унікальних національних особливостей і традицій та формуванням спільної європейської ідентичності. Ця проблема виявляється в щоденному житті громадян, політичному дискурсі та в діяльності культурних інституцій.

У цьому контексті з'являється поняття гібридної ідентичності, яке означає одночасну приналежність до різних культурних спільнот, зокрема національної та європейської. Гібридна ідентичність може сприяти взаєморозумінню та співпраці між народами, але також може призводити до виникнення внутрішніх конфліктів, особливо в періоди соціально-економічних змін та політичних криз.

Ця проблема набуває особливого значення для країн, які мають складну історію взаємин зі своїми сусідами та розглядають можливість вступу до Європейського Союзу. Також вона є актуальною для країн-членів Європейського Союзу, які стикаються з традиційними націоналістичними рухами, що згодом можуть перетворитись на загрозу єдності та стійкості європейського проєкту. Отже, **актуальність** роботи полягає в тому, що в сучасному світі стикаються дві суперечливі тенденції – з одного боку, розвиток європейської інтеграції та збільшення значення європейської ідентичності, з іншого – збереження та посилення національних ідентичностей.

Не менш важливо в процесі написання кваліфікаційної роботи розглянути вплив глобальних викликів, з якими стикається людство, зокрема, глобалізації, міграції, війни на процеси формування національної та європейської ідентичності. У світлі цих викликів стає важливим дослідити, як вони впливають на перегляд самоідентифікації громадян та їхнє ставлення до спільних європейських цінностей та принципів.

У зв'язку з цим, **метою** дослідження є визначення характеру взаємодії між національною та європейською ідентичностями – взаємно доповнюючого або ж конфліктного, такого, що витісняє одну іншою.

Предметом дослідження є характер взаємозв'язку між національною та європейською ідентичностями, а **об'єктом** – ідентичність громадян країн Європейського Союзу та України.

Завдання дослідження передбачають:

1. Проаналізувати теоретико-методологічні проблеми вивчення національної та європейської ідентичностей.
2. Дослідити емпіричні дані про ідентичність жителів різних регіонів Європи та активізацію традиціоналістичних та націоналістичних рухів як загрози поширення «європейської ідентичності».
3. Вивчити емпіричні дослідження ідентичності українців та порівняти їх з результатами досліджень країн-членів ЄС.
4. Проаналізувати співвідношення між національною та європейською ідентичністю на прикладі України та країн-членів Європейського Союзу.
5. Сформулювати висновки щодо тенденцій ідентифікації та можливих наслідків взаємодії національної та європейської ідентичностей.

Наведені вище факти дозволяють сформулювати наступні **гіпотези** дослідження (крім того, передбачаємо висунення додаткових гіпотез в процесі вивчення теми):

1. Національна ідентичність переважає в країнах, які отримали членство в Європейському Союзі відносно нещодавно, а найменш поширеною є в країнах-засновницях ЄС.
2. Відношення національної та європейської ідентичності серед громадян України є більш схожим на ідентичності жителів країн-сусідок, що стали членами ЄС нещодавно, ніж країн-засновниць ЄС.
3. Збереження національних ідентичностей не є перешкодою для розвитку європейської інтеграції та формування єдиної європейської ідентичності.

Таким чином, у цій кваліфікаційній роботі буде проведено теоретичний та емпіричний аналіз національної та європейської ідентичності, зокрема, їх

співставлення, а також вивчення ідентичності жителів різних регіонів Європи, включаючи Україну. На основі отриманих даних буде зроблено висновки про тенденції ідентифікації та можливі наслідки взаємодії національної та європейської ідентичності.

Наукове дослідження включатиме порівняльний аналіз ситуації у країнах, які проходять різні етапи європейської інтеграції. Такий підхід дозволить виявити основні тенденції, спільні та відмінні риси формування національної та європейської ідентичностей в різних регіонах, а також оцінити вплив різних політичних, економічних та соціокультурних факторів на ці процеси.

Отримані результати дослідження можуть бути використані для розробки стратегій та програм розвитку культурної спадщини, міжкультурної комунікації та освіти, які б сприяли поглибленню співпраці між країнами Європейського Союзу та Україною, а також розвитку міжнародного співробітництва у сфері науки, освіти та культури.

Крім того, вивчення ідентичностей є важливим для розуміння сучасних політичних процесів, таких як референдуми, вибори, міжнародні конфлікти та міграційні процеси. Знання про особливості національної та європейської ідентичностей може допомогти врахувати соціальні настрої та побажання громадян під час прийняття важливих рішень на різних рівнях управління.

У підсумку, проведене дослідження допоможе поглибити розуміння як процесів формування і зміни національної та європейської ідентичностей, так і взаємодії та співвідношення. Це, в свою чергу, сприятиме розробці ефективних підходів до розвитку міжкультурної комунікації, співпраці та інтеграції, а також підвищить стійкість європейського проєкту та забезпечить гармонійне співіснування національних та європейських ідентичностей у різних регіонах Європи.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, 3 розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг роботи – 72 сторінки (з них 60 основного тексту). Список використаних джерел містить 35 найменувань.

РОЗДІЛ 1. НАЦІОНАЛЬНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ ІДЕНТИЧНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ.

1.1. Нація та національна ідентичність в модерному соціумі.

Національна ідентичність відіграє ключову роль у контексті детермінації політичних, культурних та соціальних характеристик різноманітних спільнот у сучасному суспільстві. Вивчення генези націй та їхньої ідентичності, а також складних процесів конструювання національної свідомості, стали предметом багатьох наукових досліджень, підкреслюючи значущість цієї проблематики для розуміння й інтерпретації сучасного світового порядку.

Термін "нація" з'явився у Західній традиції приблизно у XVII-XVIII століттях, проте його сучасне наповнення почало формуватися лише в XIX столітті. Протягом Середньовіччя та раннього Нового часу, ідентичність особи визначалася, в основному, її походженням, соціальним статусом, а також релігійною приналежністю, але ніяк не національною. Трансформація ідентифікаційних параметрів мешканців Європи була визначальною як причиною, так і результатом поступової лібералізації громадського життя, боротьби проти нерівності та зниження впливу церкви на життя людей. Розвиток раціоналізму, прогресу та індивідуалізму стали фундаментом для конструювання нових колективних ідентичностей, які базувалися на спільних мовних, історичних та культурних атрибутах, замість релігійної приналежності або соціального статусу.

Важко визначити конкретного науковця, який був першим у дослідженні поняття "нація" та національних ідентичностей, оскільки ці концепції були розглянуті у рамках різних наукових традицій та дисциплін. Проте, можна констатувати, що інтерес до національних проблематик прослідковується у роботах численних вчених і філософів XIX століття, яке було періодом активних процесів національного будівництва та формування сучасних національних держав.

Одним із перших науковців, який активно розвивав думки стосовно національної ідентичності, на початку XIX століття, був німецький філософ Йоганн Готліб Фіхте. Він розглядав мову як визначальний чинник у формуванні національної ідентичності. Одна з його знакових думок: «Там, де використовується одна й та

сама мова, народжується спільнота" [13, П. Rede, с. 13]. Фіхте виділяв мову як ключовий компонент, що об'єднує людей в одну націю, наголошуючи, що спільна мова є фундаментом культурної єдності та національної свідомості, та описував її як «невидимий духовний зв'язок, що об'єднує народ у відповідності до його природженого способу мислення та відчуття» [13, П. Rede, с. 14].

Мова завдає непересічного впливу на культуру й ідентичність. Вона не лише сприяє комунікації та передачі інформації, але й втілює в собі велику кількість культурних, історичних та соціальних аспектів, які формують національну самосвідомість та ідентичність, дозволяючи людям відчувати належність до своєї нації, її історії та культури. Окрім того, мова слугує символом національної єдності і сприяє формуванню спільних цінностей і поглядів.

Інші мислителі тих часів також поділяли думку про те, що саме мова стоїть в основі нації [19, с. 72]. Особлива увага приділялася збереженню унікальності кожної нації на основі її мови, культури та історії. Йоганн Гердер зазначав, що національна ідентичність має бути збережена і розвинена, але не зашкоджуючи іншим культурам [20, с. 120]. Цей підхід відображає важливість міжкультурної комунікації та взаєморозуміння в сучасному світі, а також свідчить про розуміння потенційної конфліктогенності існування націй та національних держав вже у XVIII-XIX століттях. За останні 200 років в Європі виникла неможлива для підрахунку кількість конфліктів на національному підґрунті, що лише посилює інтерес до вивчення національних ідентичностей.

Тим не менш, відомо, що існують нації, які не об'єднані однією спільною мовою, а використовують кілька мов, що є рідними для різних груп людей у межах цієї нації. Такі ситуації можуть виникнути через низку історичних, географічних, політичних або соціальних обставин. В таких умовах національна ідентичність може формуватися на основі різноманітних культурних, історичних та соціальних чинників. Аналізуючи це питання, неможливо обійтися без згадки про дискусію між науковими течіями примордіалістів та конструктивістів.

Згідно з позицією примордіалістів, представником яких, зокрема, був відомий соціолог Ернест Гелнер, національні ідентичності є глибоко закоріненими в

культури, історії та традиціях спільноти. Представники цієї течії акцентували увагу на значенні етніки, мови, релігії та інших факторів, що впливають на формування ідентичності.

Варто відзначити, що Гелнер також розглядав національну ідентичність в контексті модернізації та політичної економіки. Він не вважав національну ідентичність чимось статичним або безумовно примордіальним. Він бачив націоналізм як результат взаємодії між примордіальними елементами та новими умовами, що виникають в процесі соціально-економічного розвитку. Націоналізм, за Гелнером, є необхідним наслідком індустріальної революції, яка вимагає створення гомогенних культурних спільнот, щоб забезпечити ефективну комунікацію та координацію в межах національної держави [14, с. 37].

Гелнеровий примордіалізм виявляється в його підтримці ідеї, згідно з якою перехід від традиційних аграрних спільнот до національних культурних спільнот відбувається на основі спільної мови та культури. Він стверджував: "Національна культура повинна стати основою для нової системи освіти та комунікації, яка замінить старі локальні традиції та звичаї, забезпечуючи підготовку нових поколінь до життя в індустріальному суспільстві" [14, с. 56]. Таким чином, мови та культури стають основою для нової системи освіти та комунікації в індустріальному суспільстві. З розвитком промисловості та урбанізації традиційні аграрні спільноти поступово зникають, а на їх місце приходять національні культурні спільноти. Мова та культура стають фундаментом для створення нової системи освіти та комунікації, яка адаптує наступні покоління до життя в індустріальному суспільстві. Ця думка підкреслює важливість національної культури як засобу об'єднання та інтеграції людей в індустріальному суспільстві. Система освіти, заснована на спільній мові та культурі, сприяє формуванню спільної національної ідентичності та забезпечує ефективну комунікацію між громадянами, що є важливим для соціальної стабільності та розвитку держави.

Особливою є роль держави в процесі формування національної ідентичності. Гелнер розглядає національну ідентичність як результат активної діяльності держави, спрямованої на створення єдиної національної спільноти. Для досягнення

цієї мети, держава забезпечує політичний та адміністративний контроль, а також розповсюджує національну культуру через освітню систему та медіа [14, с. 122].

Проте, чи можна визначити національну ідентичність як результат державної діяльності? Це питання стає особливо актуальним, коли ми розглядаємо історію націй Європи. Наприклад, українці, які протягом століть були «розкидані» між різними державами, зуміли зберегти свою спільність за допомогою мови та традицій, і в подальшому змогли створити єдину соборну національну державу. Однак незаперечним є величезний вплив державного апарату на формування нації. У сучасному світі, особливо за умов діяльності засобів масової інформації та їх впливу на громадську думку, цей вплив може використовуватися як для об'єднання людей, так і для створення внутрішніх конфліктів.

Конструктивістам, в свою чергу, було притаманне інше сприйняття нації. Англо-ірландський вчений-конструктивіст Бенедикт Андерсон, як і Гелнер, вивчає національні ідентичності в контексті модерну. Він вказує на три ключові фактори, які сприяли зародженню національної ідентичності в модерному соціумі. Перший з них – виникнення капіталістичної друкарської промисловості, яка дозволила створювати та поширювати великі тексти, що зробило науку доступною для широких верств населення [11, с. 37]. До XV століття книги й інші документи виготовлялись вручну або шляхом копіювання, що робило їх дуже дорогими та недоступними для широкої публіки. За винятком невеликих кількостей книг, які були доступні багатьом людям, навіть у розвинених країнах Європи більшість населення не мала доступу до писемної культури. З появою друкарської промисловості ця ситуація змінилася. Відтепер можна було створювати великі тиражі книг та інших документів, що зробило їх доступними для широкої публіки. Це відкрило шлях до широкої розповсюдженості ідей, концепцій та знань, включаючи політичні, національні та культурні ідеї.

По-друге, спадщина колоніальної епохи сприяла формуванню національної свідомості, оскільки колонізатори використовували національні мови для адміністрування колоніальних територій [11, с. 65]. Використання національної мови у сферах, таких як освіта, правосуддя та державне управління допомагало

національним елітам колоній зберігати та розвивати свою мову, культуру й ідентичність.

Наостанок, руйнування старих імперій і формування нових держав на їхніх руїнах сприяло зростанню національної свідомості [11, с. 73]. Розпад імперій часто призводив до створення нових національних держав, які базувалися на спільності культури, мови та історії. Це сприяло формуванню національної свідомості серед населення цих держав. Крім того, руйнування імперій та формування нових держав часто призводили до створення національних історій та культурних традицій, що раніше не були визнані або були пригноблені. Це створювало можливості для національної ідентифікації та розвитку національних культур.

Втім, Андерсон розглядає національну ідентичність як конструкт, який формується шляхом уявлення про спільність та включення в історію. Саме Андерсон запропонував розуміння нації як "уявленої політичної спільноти" [11, с. 6]. За його поглядом, особливість нації полягає в тому, що її члени уявляють собі спільність з іншими представниками спільноти, хоча насправді не знайомі особисто з абсолютною більшістю з них. Формування образу «свій-чужий» відбувається на основі мови, спільних традицій, а також території проживання. Уявлення нації як політичної спільноти полягає в тому, що нація формується не тільки на основі географічної приналежності чи спільності мови, але й на основі спільних цінностей, ідей, традицій та інших культурних факторів. Ці елементи створюють відчуття спільної ідентичності та приналежності до даної нації, яке може бути використане для формування політичних та соціальних структур. Нація, в такому конструктивістському погляді, базується на ідеї та уявленнях про спільність, а не на конкретних фактах. Вона може бути використана для формування політичних структур та управління, оскільки надає відчуття спільності та приналежності до певної групи людей, яке може бути використане для збереження та захисту інтересів цієї спільноти.

Національна ідентичність, з одного боку, може слугувати солідарності та взаємодопомозі між громадянами, але, з іншого, може призводити до конфліктів і непорозумінь між різними націями [11, с. 207]. Це підкреслює складність і

амбівалентність національної ідентичності в модерному світі, де національні спільноти одночасно взаємодіють і змагаються за визначення своїх інтересів і цінностей.

Інший прихильник конструктивістського сприйняття нації, Ерік Гобсбаум, також розглядає поняття нації як "вигадане" та "умовне". Нація є соціальним та культурним конструктом, бо створюється та змінюється відповідно до потреб та інтересів суспільства. Поняття "нація" не має однозначного визначення та може мати різні інтерпретації в залежності від контексту та перспективи, з якої досліджується. Національні ідентичності формуються внаслідок політичних, соціальних та культурних процесів, зокрема через створення національних міфів та символів. Загальноприйняті символи, традиції та міфи створюються і розповсюджуються як засіб створення національної спільноти. Ці міфи та символи сприяють формуванню спільної історичної свідомості та відчуття національної єдності. Гобсбаум також підкреслює, що національні ідентичності можуть бути нестійкими та змінними, і стверджує, що національні спільноти не є сталою реальністю, а постійно перетворюються та переосмислюються внаслідок змінних соціальних, політичних та культурних умов. Таким чином, Гобсбаум підкреслює динамічний характер національної ідентичності та її взаємозв'язок з політичними та соціальними процесами. [21, с. 5-10]

Він також пише: "Нації, як і націоналізм, є двома фазами одного і того ж процесу створення сучасного світу, яким є революція". [21, с. 4-9] Цю фразу можна зрозуміти наступним чином: нації та націоналізм є взаємопов'язаними явищами, які відіграли значну роль у формуванні сучасного світу через революційні процеси. Ці дві фази, нації та націоналізм, є складовими одного процесу, де нації виникають як відповідь на соціальні, політичні та економічні зміни, а націоналізм – це ідеологія та політичний рух, спрямований на підкреслення та зміцнення національної ідентичності, інтересів та цінностей. Отже, Гобсбаум стверджує, що нації та націоналізм є важливими чинниками у формуванні сучасного світу, а революція є одним з головних механізмів, який сприяє цьому процесу. Це підкреслює важливість розуміння та аналізу національних ідентичностей та націоналістичних

ідеологій у контексті сучасних політичних, соціальних та культурних трансформацій. У контексті революційних змін, які відбулися в Європі під час Національних Революцій XIX століття та розпаду імперій, націоналізм виступав як потужна сила, спрямована на об'єднання народів з однією мовою, культурою та історією в незалежні держави. Водночас, націоналізм міг стати причиною конфліктів та розбрату між націями.

Держава, на думку Гобсбаума, також відіграє важливу роль у формуванні національних ідентичностей, забезпечуючи не тільки політичну рамку для національних спільнот, але й ресурси та інституції, які сприяють поширенню національної свідомості [21, с. 80].

Ентоні Сміт так само притримується конструктивістських поглядів: "Національна ідентичність може бути визначена як психічний аспект національної спільноти, що проявляється у почутті належності до визначеної етнічної групи, з особливими цінностями, символами та історією" [28, с. 14]. Національні ідентичності, за Смітом, виникають з етнічних коренів та спільної культурної спадщини, а базуються на почутті спільності – в першу чергу, культурної спадщини, яка передається з покоління в покоління та сприяє формуванню почуття спільної долі та солідарності" [30, с. 33]. Національні ідентичності можуть виникати і формуватися на основі спільного історичного досвіду та колективної пам'яті, які об'єднують націю в почутті солідарності та відповідальності перед минулими та майбутніми поколіннями [30, с. 61].

На додаток, Сміт розглядає роль національних інституцій у формуванні національної ідентичності та стверджує, що вони відіграють важливу роль у зміцненні почуття національної єдності та спільної ідентичності. На його думку, національні інституції, такі як держава, освіта та мас-медіа, відіграють ключову роль у формуванні національної ідентичності, бо саме вони створюють рамки для спільного спілкування, передачі традицій, вироблення національних міфів та символів [29, с. 73]. Таким чином, Ентоні Сміт розглядає національну ідентичність як складний феномен, який виникає з поєднання етнічних коренів, спільної культурної спадщини, колективної пам'яті та впливу національних інституцій.

Його підхід до національної ідентичності акцентує важливість збереження спільних традицій та історії для зміцнення національної єдності та відповідальності перед минулими та майбутніми поколіннями.

Отже, з точки зору конструктивістів, такі атрибути як мова і традиції є лише малою складовою формування нації. Втім, з історії, ми знаємо, що співіснування декількох мовних спільнот в рамках однієї нації нечасто залишається безконфліктним.

Як приклад, розглянемо контекст Бельгії, де виокремлюються дві основні мовні групи: валлонська (французька) та фламандська (нідерландська). Валлонська мова домінує в політичних, економічних та культурних сферах, що може призводити до почуття нерівності серед представників фламандської спільноти, незважаючи на те, що фламандський регіон традиційно є більш економічно успішним. Столиця країни, місто Брюссель, є переважно франкомовним, хоча територіально місто знаходиться у Фландрії. Ця ситуація вважається одним з небагатьох факторів, які стримують потенційний розпад держави [1].

У таких державах важливо акцентувати особливу увагу на ідеалах виховання. Освіта є ключовим фактором розвитку та підтримки національної свідомості та ідентичності. Національне виховання виступає тим єдиним способом забезпечення спільного майбутнього народу через сприяння розвитку спільних цінностей та забезпечення збереження духовної спадщини нації [13, XII. Rede, с. 122].

Ряд вчених зосереджує увагу на ролі громадянської солідарності та громадянського суспільства у формуванні національної ідентичності. Юрген Габермас, який не повністю вписується в рамки примордіалістів або конструктивістів, зокрема, пише: "Національна ідентичність формується через процеси комунікації та діалогу в громадській сфері, яка є простором для обговорення спільних цінностей, пріоритетів та інтересів" [18, с. 67]. Громадська сфера сприяє розвитку національної свідомості через критичний діалог та обмін ідеями, а також дозволяє індивідам розвивати національну свідомість на основі критичної рефлексії, виявляти спільні інтереси та цінності, узгоджувати їх з особистими переконаннями [18, с. 102]. Демократія та участі громадян у

політичному житті для розвитку національної ідентичності також є дуже важливим елементом. Демократія є основою національної ідентичності, оскільки вона гарантує право на участь у політичному процесі, сприяє відкритості та толерантності, дозволяє громадянам відчувати себе частиною ширшої національної спільноти [18, с. 145]. Національна ідентичність у модерному соціумі неодмінно пов'язана з розвитком демократії та громадянського суспільства, які дають можливість для активної участі громадян у формуванні спільних цінностей та ідей.

Одною з унікальних ідей Габермаса є концепція "конституційного патріотизму" як потенційний спосіб розвитку національної ідентичності, який базується на спільних демократичних цінностях та принципах, а не на етнічній або культурній основі. Конституційний патріотизм він описує як такий, що пропонує відмовитися від етноцентричних уявлень національної ідентичності на користь спільного зобов'язання до демократичних принципів, прав громадян та громадянської солідарності [17, с. 219]. Дійсно, така громадянська концепція нації є актуальною за сьогоденної тенденції до глобалізації, коли кількість моноетнічних держав зменшується з кожним роком.

Внесок вчених середини-кінця 20-го століття акцентує увагу на важливості національної ідентичності як інтегральної складової модерного суспільства. Поняття нації є доволі молодим і виникло як наслідок індустріалізації та лібералізації громадського життя. З розпадом імперій протягом 20 століття, починаючи з Османської та закінчуючи Радянським Союзом та Югославією, проблема національного самовизначення народів набула особливої актуальності. Нація стала не просто описовим поняттям людей, що проживають на одній території та мають спільну історію та культуру, але також причиною багатьох війн, способом об'єднання людей у спільній боротьбі, що активно продовжує проявлятися й дотепер. Більше того, поняття «нації» перестало мати кордони. Домінація Заходу разом із глобалізацією призвела до масових міграцій, як вимушених, так і добровільних (запланованих), в країни, так званого, «Першого світу».

Західна Європа почала стикатися з явищами масової міграції в другій половині 20 століття, які набули ще більшого масштабу у новому тисячолітті. В основному, біженці від війни та/або бідності, прибували до країн, з якими мають докорінно різну культуру. Люди можуть проживати на певній території все своє життя, втім, асоціювати себе з нацією, з якою мають спільне етнічне походження.

Монсерат Гібернау досліджує питання ідентичності мігрантів в контексті глобалізації, зосереджуючись на взаємодії між міграцією та націоналізмом. Вона вказує, що міграція руйнує існуючі національні межі і ідентичності. Мігранти, які пересуваються між країнами, часто проживають в стані "подвійної ідентичності". Вони можуть відчувати відчуженість в новій країні через невпевненість в їхній належності до групи, водночас підтримуючи зв'язок зі своєю батьківщиною. Гібернау зазначає, що процес адаптації до нової культури може бути болісним і складним, але він також може привести до більшого розуміння та прийняття культурної різноманітності [16].

Однак, міграція також може спричинити конфлікти між культурами, особливо коли країна, до якої прибувають, відчуває загрозу збереження своєї національної ідентичності. Європі був особливо притаманний націоналізм, що безперечно викликало конфлікти між новоприбулими народами з іншою культурою та місцевими жителями. Після становлення Європейського Союзу, особливо активізувалося вживання людьми нової ідентифікації – європейської. З популяризацією нової ідентифікації громадян постало більше питань – що таке європейська ідентичність, чим вона відрізняється від національної, і, головне, чи можливий їхній симбіоз?

1.2. Європейська ідентичність як інструмент і наслідок становлення Європейського Союзу.

Європейський Союз – всім відоме словосполучення. Це відносно нове політико-економічне об'єднання змінило світову економіку та політику назавжди, відкривши новий етап європейської та світової історії, створивши також абсолютно нову, раніше небачену ідентифікацію населення – європейську. Далі ми спробуємо дослідити, що саме передувало створенню «Єдиної Європи», як ця подія могла

змінити свідомість населення та які потенційні ризики та конфлікти можуть спіткати держави європейського континенту через це.

Поняття "європейська ідентичність" може мати різні конотації та значення, і, через це, відповідь на питання «Коли почалося формування європейської ідентичності?» може бути складною та суперечливою. Скоріше за все, в тій чи іншій мірі, вона існувала стільки ж, скільки й цивілізації на теренах Європи. Людям завжди були притаманні ототожнення «свій-чужий», протягом останніх тисячоліть історії існували політичні союзи, блоки, об'єднання. Втім, значущого сенсу це поняття стало набувати із початком європейської колонізації, коли населення Європи зіткнулося з іншими традиціями, культурами і, порівнюючи, почало розуміти спільність культурних, історичних та ціннісних аспектів зі своїми сусідами по континенту, яких до того могли розглядати як ворогів або дикунів. Тим не менш, в історії Європи можна виділити декілька ключових періодів, які суттєво сприяли формуванню європейської ідентичності серед громадян.

Загальноєвропейська політична думка в широких колах виникла приблизно в XIX столітті, натхненна ліберальними ідеями Французької та Американської революцій після загибелі імперії Наполеона. Ідеали європейської єдності можна прослідкувати в працях Войцеха Ястшембовські, який писав: «Єдину Європу можна зробити реальністю тільки в тому випадку, якщо ми збережемо культурну різноманітність, але зміцнимо європейську ідентичність» [23, с. 23]. Ястшембовські вважав, що єдина Європа повинна базуватися на спільних цінностях, таких як демократія, права людини і ринкова економіка, і мала б об'єднати країни Європи в одну сильну спільноту. Він також наголошував на важливості збереження культурної різноманітності та національних ідентичностей. Націоналізм, на його думку, не повинен бути перешкодою на шляху до єдиної Європи, а повинен розглядатися як етап на шляху до більш широкої європейської ідентичності.

Бажання об'єднати Європу серед культурних діячів 19 століття було настільки сильним, що популярності набув термін Сполучені Штати Європи (фр. États-Unis d'Europe), який був використаний Віктором Гюго під час виступу на Міжнародному

конгресі миру, що відбувся в Парижі в 1849 році. Гюго використав його для опису ідеї європейської федерації, в якій би об'єдналися нації Європи під спільним урядом. Він вважав це найбільш ефективним засобом забезпечити мир і стабільність в регіоні [22]. Така ідея була вельми прогресивною на свій час і стала популярною серед багатьох європейських інтелектуалів і політиків. Пізніше в Європі з'явилися регіональні об'єднання, діяльність яких була спрямована на міжнародне співробітництво у напрямку європейської інтеграції, у Берні був налагоджений випуск інформаційного журналу з однойменною назвою – «Сполучені Штати Європи».

Одну з перших практичних спроб створити об'єднання європейських держав було започатковано економістом Жаном Моне та дипломатом Робертом Шуманом, які в своїх виступах і працях акцентували увагу на необхідності спільної економічної політики в Європі. У своїй праці «Єдина Європа» Моне обґрунтовував необхідність створення федеративної держави, яка б об'єднала країни Європи під спільним управлінням [26, с. 18-19]. Роберт Шуман, в свою чергу, запропонував створити єдиний європейський вугільний та сталевий ринок, який би об'єднав Францію та Німеччину, дві країни, які довгий час були головними ворогами у Європі. Шуман приділяв увагу даній тезі, підкреслюючи, що збереження миру та стабільності в Європі можливе тільки за умови співпраці та взаємодії між країнами [27, с. 78-85].

Крім того, важливо було створити могутнє конкурентоспроможне об'єднання малих європейських держав. Створення єдиного економічного ринку дозволило б підприємствам з однієї країни легше проникати на ринки інших країн-членів ЄС, що дозволяло б збільшити обсяги продажів і підвищення ефективності, при цьому, уникаючи затримок та додаткових витрат через розмитнення на кордонах. Це, зі свого боку, сприяло б створенню нових робочих місць, зміцненню економіки та підвищенню добробуту громадян країн. Можна сказати, що об'єднання європейських держав визначило б кінець взаємної боротьби європейців, а натомість створило могутній альянс, здатний як економічно забезпечити себе, так і захиститись від потенційних військових загроз.

Однією з перших подій, яка може вважатися важливим етапом у формуванні європейської ідентичності, було створення Європейської економічної спільноти. У 1957 році п'ять країн – Німеччина, Франція, Італія, Нідерланди та Бельгія – підписали Римські договори, які започаткували Європейську економічну спільноту (ЄЕС) та Європейську атомну енергетичну спільноту (ЄАЕС). Головною метою створення цих організацій було забезпечення миру та стабільності в Європі, а також спільний розвиток економіки. Це була одна з перших політичних подій, що посприяла зближенню країн-учасниць та розвитку єдиної економічної та політичної системи, що могло допомогти у формуванні єдиної європейської ідентичності.

Падіння Берлінської стіни в 1989 році та закінчення Холодної війни ще більше створили відчуття об'єднання і зближення європейських народів після більше ніж півстоліття затиї ворожнечі. Це відкрило можливість для зближення країн Заходу та Сходу Європи, зняло межі та збільшило потік людей та ідей між країнами. А вже у 1992 році відбулося підписання Маастрихтських договорів, які стали базою для створення Європейського Союзу. Договори встановили основні принципи та інституції ЄС, такі як єдина валюта – євро, спільна зовнішня та безпекова політика, Європейський парламент та інші органи [12, с. 23-26]. Європейський Союз зростає та розвивався з роками, приймаючи нові країни-члени та змінюючи свої політики відповідно до змін у світі.

Окреслити кордони європейської ідентичності, втім, нелегко. Хоча в політичній думці й прийнято називати «європейцями» громадян ЄС, люди, що ідентифікують себе як «європейці» можуть знаходитися за межами кордонів союзу, так само як проживаючи всередині них не знаходити спільність між собою. Однією з актуальних проблем визначення європейської ідентичності залишається ряд культурних непорозумінь між Західною Європою, до якої входять країни-засновниці об'єднання, і так званими «новими європейцями» – жителями колишнього соціалістичного блоку. Останні часто піддаються дискримінації на ринку праці та сприймаються аналогічно з трудовими мігрантами із країн третього світу [5, с. 50].

В науковій думці існує два підходи до вивчення європейської ідентичності. В межах першого, етноцентричного, вона розглядається за аналогією з національною ідентичністю (побудована на принципах ексклюзії інаковості) [5, с. 50]. Він базується на принципах ексклюзії, або відмежування від "іншого". В рамках цього підходу, "європейськість" визначається через контраст з тим, що вважається "неєвропейським". Цей підхід до європейської ідентичності часто пов'язаний з традиційними націоналістичними поглядами і ідеєю "Фортеці Європи", де Європа вважається цілісною, однорідною суспільно-культурною сферою, яка має захищатися від зовнішньої загрози або впливу. Представники цього підходу категорично проти прибуття іммігрантів з Африки та Близького Сходу до ЄС, а інколи навіть східних європейців (слов'яни, балканські народи, країни Балтії) до багатших країн Західної Європи.

Таке сприйняття приречене на невдачу. Фокусуючись на «інакшостях», такі мультикультурні об'єднання як Європейський Союз не можуть проіснувати довго, адже знайти таких відмінностей можна незчисленну кількість. Протилежний до національного, мультикультурний підхід розглядає європейську ідентичність як поєднання різних культур, етносів, історій, релігій, які співіснують на території Європи. Цей підхід акцентує увагу на взаємній повазі та прийнятті різноманітності. Він часто асоціюється з ідеєю постнаціоналізму, де ідентичність визначається не лише через належність до конкретної нації, а й до ширшої культурної, географічної або політичної спільноти. Він підкреслює універсальні цінності, такі як демократія, права людини, вільний ринок, які є важливими для європейської спільноти. Саме таких принципів підтримувалися більшість Європейських політиків під час побудови ЄС.

Не можна також сказати, що процеси формування європейської ідентичності були повністю природними. Для створення, а згодом і підтримання європейської ідентичності, були запроваджені різноманітні культурні та освітні програми, такі як, наприклад, програма Еразмус (англ. Erasmus+), що дозволила студентам з різних країн, не лише Європейського Союзу, навчатися та працювати разом, а також сприяла обміну культурним та мовленнєвим досвідом.

Не виключенням була й культурна (творча) сфера, яка, крім того, допомагає яскраво простежити тенденції населення. Конкурс пісні Євробачення був створений у 1956 році, маючи на меті примирення Європи після Другої світової війни. На самому початку, в 1950-х роках, у ньому брали участь близько десяти країн, вже на початку 1990-х років конкурс налічував більше 20-ти учасників, а в 2004 отримав свій «бум», коли кількість виступів досягла 36-ти. Така популярність свідчила про неабияку тенденцію до об'єднання, а також про зацікавленість країн Європи, а іноді й Західної Азії, в приєднанні до ЄС: в тому ж 2004 році кількість держав-членів Європейського Союзу збільшилася з 17-ти до аж 27-ми.

В період з 2000 року по 2015 рік, лише одна з пісень-переможниць виконувалася рідною мовою конкурсантки (сербська). Звісно ж, паралель між цим фактом і тенденцією жителів Європи до розмиття кордонів досить натягнута. Втім, в Західній соціальній науці починає навіть з'являтися поняття Євровізійних студій (англ. Eurovision Studies) [15]. Останні роки на конкурсі спостерігається протилежне: успіх пісень, виконаних рідною мовою конкурсантів. Це не може не змусити замислитися над причинами подібних преференцій населення країн-учасниць. Ізраїльський дослідник Гад Яір підкреслює парадокс Євробачення, який доречно описує парадокс існування ЄС: організатори конкурсу вказують на нього як на приклад об'єднаної європейської спільноти, водночас демонструючи різноманіття культурних та етнічних традицій народів Європи та світу [15].

Формування європейської ідентичності є процесом постійного розвитку та змін, який продовжується й донині. Створення ЄС було складним та багатогранним процесом, якому передували ряд історичних подій. Сьогодні Європейський Союз є одним з найбільших та найвпливовіших політико-економічних об'єднань у світі. І, звісно, таке співіснування представників різних національностей не залишається безконфліктним.

Із самого моменту створення ЄС, панувала дискусія про потенційну проблематичність комбінування національних та європейських ідентифікацій громадян. З однієї точки зору, ЄС та європейська ідентичність забезпечують можливість збереження різноманітності та культурної спадщини європейських

народів, які знаходяться під загрозою за умов глобалізації. Спільні європейські цінності, в такому розумінні, – це повага до традицій та культурних особливостей. Європейська ідентичність може бути сформована шляхом поєднання різних культурних та історичних елементів у спільний набір цінностей, які будуть визнані всіма народами ЄС.

Деякі експерти, навпаки, вважають, що спроби формування єдиної європейської ідентичності можуть призвести до розмивання та втрати унікальності кожної національної культури. Одним з таких експертів є Майкліс Манн, на думку якого, європейська ідентичність не може бути побудована на виключному застосуванні поняття "європейців", оскільки воно є досить широким і не дає чіткої визначення ідентичності. Замість цього, він запропонував розглядати ідентичність як процес, який базується на розумінні спільної історії та спільних цінностях [25, с. 237]. Європейська ідентичність, на його думку, повинна бути побудована на традиційних європейських цінностях, таких як толерантність, культурна різноманітність та рівність, а не на американських ідеях, які були притаманні деяким політичним силам. Він заперечує ідею, що американські ідеї є універсальними та застосовними у будь-якому культурному контексті. Для формування європейської ідентичності необхідно виходити з власних європейських традицій та цінностей, таких як толерантність, культурна різноманітність та рівність. [24, с. 71].

Таким чином, формування європейської ідентичності є складним процесом, який вимагає збереження культурної спадщини та різноманітності кожної національної ідентичності, а також збільшення співпраці та взаєморозуміння між різними народами на континенті. В наступному підрозділі ми спробуємо більш детально дослідити спільне й відмінне в поняттях «національна ідентичність» та «європейська ідентичність», визначити доречність їх порівняння, співставлення та потенційну конфліктогенність.

1.3. Порівняння понять «європейська» та «національна» ідентичність: спільні риси та ключові відмінності, доречність їх співставлення.

Ідентичність є складним та багатогранним поняттям, яке відображає почуття самовизначення та належності до певної групи, культури або спільноти. У

контексті Європи, два важливих поняття ідентичності, європейська та національна, часто порівнюються та зіставляються. Хоча обидва терміни пов'язані з почуттям належності та самоідентифікації, вони мають як спільні риси, так і ключові відмінності.

Обидві ідентичності базуються на спільних цінностях, які формують світогляд людей та їхнє самовизначення. Вони допомагають індивідам відчувати приналежність до певної групи, будь то національна чи європейська спільнота, розвивати почуття відповідальності та солідарності між її членами. Європейська ідентичність ґрунтується на спільних цінностях, таких як демократія, права людини, свобода слова та рівність. Ці цінності також є основою національних ідентичностей європейських країн, оскільки більшість з них поділяють подібні ідеали.

Ключова відмінність між європейською та національною ідентичністю, втім, полягає в їх масштабі й орієнтації. Національна ідентичність зазвичай зосереджена на конкретній країні, її історії, мові та культурі. За своєю природою, переважно, національна ідентичність базується на спільному етнічному походженні, території проживання, мові та звичаях. Відчуття національної ідентичності може бути дуже сильним і викликати патріотичні почуття та емоційну прив'язаність до своєї країни.

Європейська ідентичність має більш широкий характер і орієнтується на спільні цінності та ідеї, які перетинають національні межі. Вона виокремлюється як почуття належності до об'єднаної європейської спільноти, яка заснована на ідеї миру, співробітництва та єднання. Європейська ідентичність ставить на перше місце значення спільних цінностей, таких як толерантність, культурне розмаїття та громадянські свободи.

Розглядаючи проблему під такою призмою, може здатися, що конфлікту в співставленні й поєднанні національної та європейської ідентичності навіть не може існувати. Європейська ідентичність, в такому випадку, відповідає за ціннісні орієнтири у громадському житті населення, а національна – зберігає пам'ять про історично унікальну культуру народів Європи. Перефразуюмо: виходячи з попередніх тверджень, можна зробити висновок, що європейська ідентичність

може не конфліктувати з національною в тих громадян, які поділяють ліберально-демократичні цінності та сприймають європейську ідентичність з точки зору космополітичного підходу, який відкриває можливості бути залученим до Європейського проєкту для різних груп і націй [5, с. 51].

Цей неконфліктний спосіб сприйняття співіснування двох ідентичностей також передбачає трактування на основі аргументу «гра з позитивною сумою», який «означає можливість співіснування в складних поєднаннях ідентичностей різного рівня та змісту, зокрема транснаціональної, національної, регіональної та локальної» [5, с. 49].

Таке сприйняття підтримувалося діячами 19-століття, які й закладали основу політичної дискусії про об'єднання Європи. З думок Войцеха Ястшембовські [23], чийі праці були розглянуті нами в попередніх підрозділах, можна зробити висновок, що існування національних та європейської ідентичностей не конфліктують між собою, а можуть і повинні співіснувати в рамках єдиної Європи, зберігаючи свою унікальність і внесок у розвиток культурного та інтелектуального простору. Таким чином, національні та європейська ідентичності не повинні бути розглянуті як протиставлені одна одній. Взаємовигідний діалог між країнами Європи та збереження культурної різноманітності можуть бути ключовими факторами у формуванні сучасної європейської ідентичності та сприяти розвитку Європейського Союзу.

Втім, не можна забувати, що Ястшембовські був діячем першої половини 19 століття, і писав про Єдину Європу ще задовго до початку двох світових війн та безпосереднього створення Європейського Союзу. Будь-яка ідентичність передбачає як відчуття приналежності на основі подібності, так і відокремленість від інших, чужих. Саме з цього моменту доречно почати дискусію про конфліктогенність двох ідентичностей. Спробуємо з дещо ідеалістичної та навіть утопічної ідеї перемістити свій погляд на праці науковців, які дивляться на співіснування європейської та національної ідентичностей з конфліктної точки зору.

Іммануель Валлерстайн стверджує, що національні ідентичності є такими, що протирічать з глобальними процесами, включаючи європейську інтеграцію. Він вважає, що національні держави входять у конфлікт з глобальними силами та процесами, такими як інтернаціональна торгівля, інформаційні мережі та глобальні екологічні проблеми. Найбільший недолік він бачить в тому, що більшість національних еліт не хочуть відмовлятися від своєї влади та привілеїв на користь європейської інтеграції. Національні ідентичності, які базуються на владі та контролі, можуть стати перешкодою для співпраці та координації на міжнародному рівні [35, с. 56-57].

Якщо з точки зору Валлерстайна, проблемою є небажання еліт передавати владу «вгору» – до європейських інституцій, то протилежний погляд є так само проблематичним – зменшення впливу окремих національних держав та збільшення ролі європейських інституцій у прийнятті рішень може призвести до появи відчуття втрати національної ідентичності та суверенітету серед деяких народів на континенті, а також сформувати недовіру до вищого централізованого керівництва.

Іншим конфліктогенним наслідком становлення ЄС стало збільшення мобільності та міграції на континенті, що призвело до змін у культурних і соціальних практиках народів. Це стосується як внутрішнього переміщення європейців, так і масових міграцій з, переважно, країн Близького Сходу та Африки. Втім, важко однозначно стверджувати характер цих змін. З одного боку, це може створювати складнощі в процесі формування європейської ідентичності, оскільки різні культури та традиції можуть конфліктувати між собою. З іншого ж, спільне мирне проживання людей з різними культурними особливостями на одній території може сприяти формуванню толерантного ставлення до інакшого та формуванню європейської ідентичності на ціннісних, а не етнічних засадах.

Таким чином, ми бачимо, що створення і функціонування Європейського союзу є контроверсійним з багатьох точок зору. Те, що, на думку одних вчених, розпалює конфлікти, інші сприймають як переваги. Правда є такою: Європейський союз – унікальний за своєю природою, і передбачити його майбутнє неможливо. А особливо зі стрімкою радикалізацією політичного життя на Заході й по всьому

світу, дослідникам залишається лише активно спостерігати за світовими подіями, намагаючись задіяти ним хоча б в момент.

Дискусія про глобальну радикалізацію та навіть поширення фашизму почала набувати актуальності вже декілька років тому. Останнє десятиліття ми переживаємо зростання ультраправих рухів по всьому світу, а особливо помітною тенденція стала, коли Дональд Трамп і Жаїр Болсонару були обрані на посади президентів США та Бразилії [33]. Обидва кандидати були відомі своїми ультраправими, гомофобними, мізогінними поглядами; виступали проти міграції, а останній навіть був прихильником репресій. Це шокувало суспільство, адже протягом багатьох років в загальній медіа-думці існували абсолютно протилежні ліберально-демократичні погляди.

Могло б здатися, що проблема в США була вирішена із приходом до влади демократа Джо Байдена. Втім, активність правих рухів в Штатах якраз зараз виходить на свій пік: нещодавна заборона абортів в ряді штатів Америки, та навіть літературна цензура [34] з продовженням підтримки попереднього президента, який у своїх заявах стає все скандальніший. І, як не сумно визнавати, Сполучені Штати – лише верхівка айсбергу. Події на європейському континенті ще більше переконують нас в тому, що право-радикальні тенденції в світі – не вигадка.

За останні 5 років ми спостерігали зіткнення між ультраправою Марін Ле Пен і Еммануелем Макроном у Франції, проходження в парламент Німеччини з 10% голосів проросійської, ксенофобської право-популістської партії Альтернатива для Німеччини (нім. Alternative für Deutschland, AfD), крайньоправої Вокс (Vox) в Іспанії (яка, до того ж, так само як і AfD, виступає проти євроінтеграції); в Італії онука диктатора Муссоліні отримала першість на виборах у парламент Риму, а прем'єрка Джорджа Мелоні сповідує праві консервативні ідеали; гомофобія та заборона абортів у Польщі, імперіалістичні замаху Угорщини, диктатура в Туреччині та геноцид українського народу фашистським режимом росії – все це остаточно переконує нас, що повернення до фашизму стає абсолютно реальною загрозою.

Причин цьому можна знайти багато: від впливу пандемії до того, що більшість сучасного населення Європи – це споживачі демократичних цінностей, за які боролись їхні предки, вони не розуміють загрози тоталітаризму, а тому не цінують демократію. Ця тема варта написання окремої наукової праці, а в даній роботі нам важливо розглянути цю тенденцію як потенційний чинник занепаду європейської ідентичності та ЄС. В наступному розділі, зокрема, ми здійснимо спробу перевірити, чи є кореляція між ступенем поширення європейської ідентичності в країнах Європи та популярністю право-радикальних рухів в цих державах.

Наприкінці розділу вважаємо також необхідним розглянути підхід, протилежний до «гри з позитивною сумою», який ми описували декілька абзаців до цього – «гра з нульовою сумою», який передбачає зростання однієї ідентичності за рахунок іншої. За таким тлумаченням, збільшення рівню ототожнення, наприклад, з Європою має відбуватися на фоні зменшення відчуття приналежності до власної нації, і навпаки. [5, с. 49] Євроінтеграція та націоналізм, в такому випадку, дві взаємно неможливі тенденції всередині країни.

Ідентичність, втім, є поняттям саморефлексійним, і вивчати його не можна за аналогією з поняттями «влади», «багатств», в контексті яких цей підхід часто застосовується. Ми не відкидаємо факту того, що в більшості випадків одна з ідентичностей буде переважати над іншою, і гармонії між ними досягти майже неможливо. Втім, дотримуємося думки, що ідентичність будь-якої особистості є багаторівневою.

Отже, підсумовуючи, вважаємо співставлення понять «європейська» та «національна» ідентичність доречним. Воно дозволяє розглянути взаємозв'язок та взаємовплив обох рівнів ідентичності. В наступному розділі будуть вивчені результати опитування громадської думки, які допоможуть нам у цифрах зрозуміти настрої громадян держав Європейського Союзу та підтвердити або спростувати попередньо висунуті гіпотези.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЙ ЄВРОПЕЙЦІВ.

У попередньому розділі нами були розглянуті теоретичні здобутки дослідників у сфері вивчення понять національної та європейської ідентичності, а також висунуті гіпотези щодо потенційної конфліктності цих двох ідентичностей. У другому розділі кваліфікаційної роботи ми переходимо до вивчення емпіричних досліджень, які відображають реальну картину національної та європейської ідентичності. Дослідження цього типу надають можливість отримати конкретні дані та відповіді на запитання про співвідношення, взаємодію та спільні риси цих двох рівнів ідентичності. У цьому розділі будуть представлені результати емпіричних досліджень, проведених у рамках Євробарометру (англ. Eurobarometer), які допоможуть глибше зрозуміти актуальну ситуацію та тенденції в поглядах європейців щодо національної та європейської ідентичності, а також перевірити висунуті гіпотези.

В першому підрозділі ми розглянемо тенденції територіальних ідентифікацій європейців, зацентруючи увагу на ототожненні з власною країною та ЄС за допомогою Євробарометру. В другому проаналізуємо політичну ситуацію в країнах з метою знайти тенденції та закономірності в ідентифікаціях респондентів. Третій розділ буде присвячений дослідженню того, чи існує закономірність між зміною ідентифікацій громадян Європейського Союзу та їх ставленням до війни в Україні.

2.1. Порівняльна характеристика ідентичностей жителів країн Європи.

Європейський континент є домом для багатьох національних громад, що відзначаються своїми унікальними культурними, історичними та соціальними характеристиками. У той же час, процеси європейської інтеграції, зокрема створення Європейського Союзу, впливають на формування європейської ідентичності, яка перетинає межі національних принципів та стає додатковою складовою самоідентифікації жителів країн континенту.

Євробарометр – це інструментарій опитування, що використовується Єврокомісією, Європарламентом та іншими інституціями ЄС для регулярного

моніторингу стану громадської думки в Європі щодо питань, пов'язаних з Європейським Союзом, а також ставлення населення до питань політичного та соціального характеру. У дослідженнях Євробарометру використовуються різні методологічні підходи залежно від типу або теми дослідження, зокрема: особисте, телефонне, онлайн інтерв'ю. Вибірка складає щонайменше 1000 осіб віком від 15 років у кожній країні чи території. Розмір вибірки 500 осіб використовується в країнах або територіях з населенням менше одного мільйона жителів. [10]

Результати дослідження, які будуть вивчені нами першочергово, були отримані в рамках Стандартного Євробарометру (Standard Eurobarometer) – відповіді на питання під номерами QD1.1- QD1.4, які звучали так: «Скажіть, будь ласка, наскільки ви відчуваєте себе частиною: 1. Свого населеного пункту (міста/містечка/села). 2. Своєї країни. 3. Європейського Союзу. 4. Європи». Таке запитання дає можливість відслідкувати, наскільки жителі кожної країни ідентифікують себе за територією проживання.

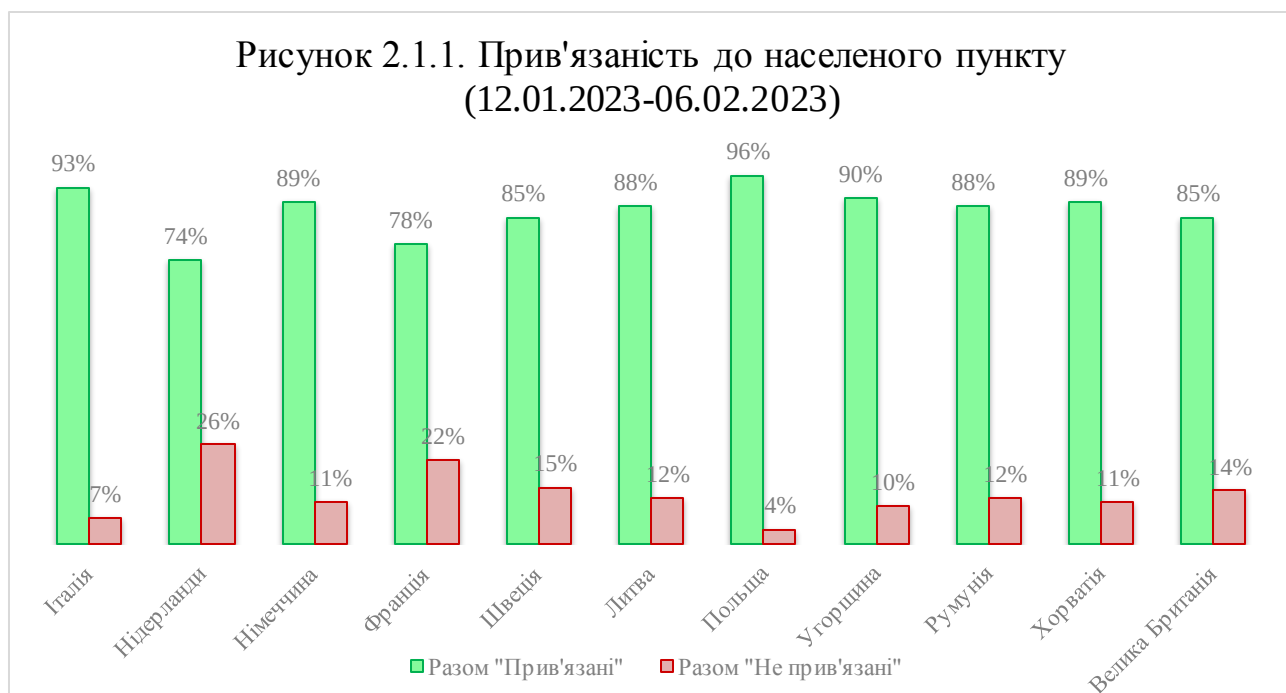
Під час аналізу буде використано результати двох Євробарометрів – Standard Eurobarometer 98 (2023 рік), Standard Eurobarometer 92 (2019 рік) [31] [32].

Для аналізу ми обрали 10 країн, які можна умовно розділити на дві групи. До першої входять держави, що традиційно відносять до Західної Європи, та які активно брали участь у процесах становлення Європейського Союзу: Італія, Нідерланди, Німеччина, Франція та Швеція. Друга група – країни колишнього соціалістичного блоку, які приєдналися до ЄС вже у 21-му сторіччі: Литва, Польща, Угорщина, Румунія та Хорватія. Ці країни вважаються біднішими, а представники цих націй можуть зазнавати дискримінації в країнах першої групи. Крім того, до дослідження буде додана ще одна країна – Велика Британія, яка, як відомо, входила до ЄС до початку 2020 року.

Далі будуть наведені різноманітні діаграми, на кожній з яких будуть представлені відповіді респондентів різних країн на одне запитання. Опитувані мали п'ять варіантів відповіді: 1) Дуже прив'язаний (англ. Very attached); 2) Дещо прив'язаний (англ. Fairly attached); 3) Не дуже прив'язаний» (англ. Not very attached); 4) Зовсім не прив'язаний (англ. Not at all attached); 5) Не знаю (англ. Don't

know). Оскільки відсоток людей, що обрали останній варіант, дуже малий і знаходиться в межах похибки, ми вирішили не використовувати його у діаграмі, а варіанти відповідей під номерами 1 і 2 та 3 і 4 були відповідно скомбіновані у два варіанти відповідей – «Прив'язаний» (англ. Total attached) та «Не прив'язаний» (англ. Total not attached). Прив'язаність розглядаємо як емоційний показник ідентифікації.

Отже, з першої діаграми (рис. 2.1.1), на якій зображена ідентичність респондентів до їх населених пунктів, можна зробити висновок, що регіональна ідентичність є сильною в усіх досліджуваних країнах. Втім, чітко вирізняються Нідерланди та Франція – лише тут відсоток «прив'язаних» є меншим за 80%. В свою чергу, найбільш регіональна ідентичність розвинута у поляків – аж 96% респондентів надали позитивну відповідь на запитання. Так само великий відсоток в Італії – 93%. Середній показник відповіді «Прив'язаний» за 27-ми країнами-членками ЄС, в свою чергу – 89%.

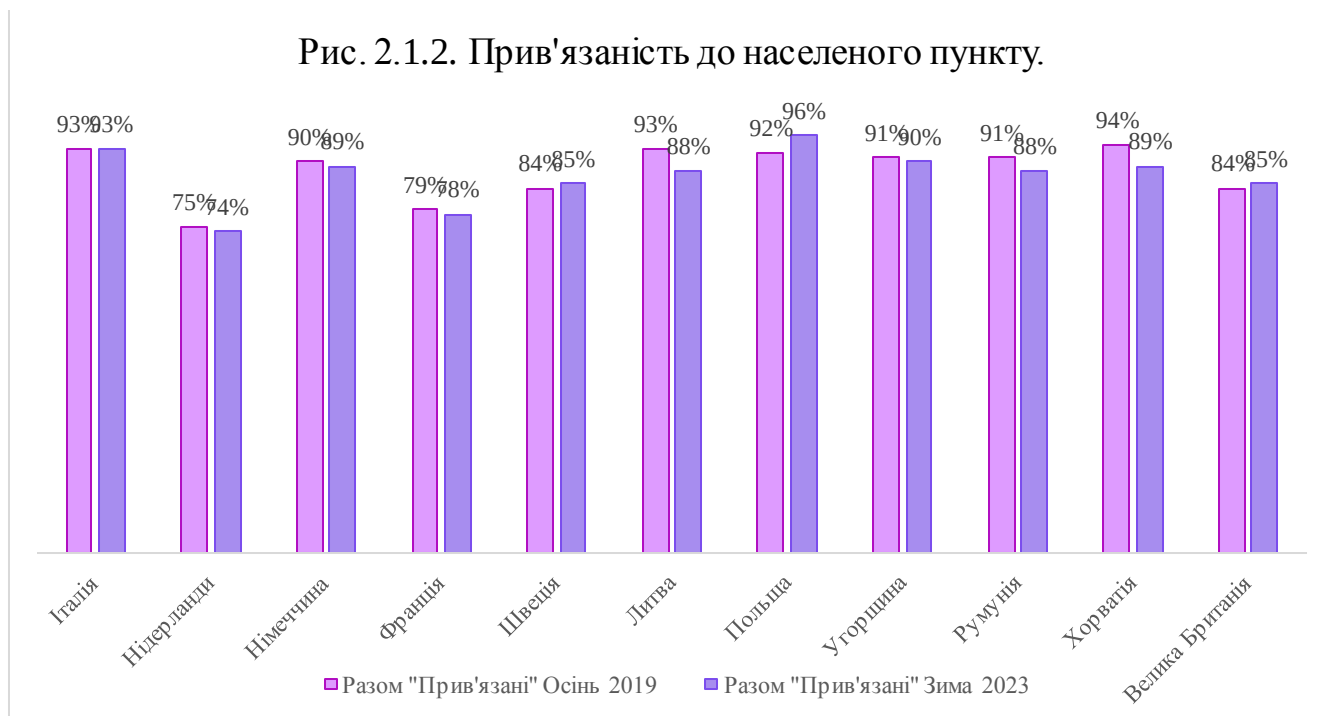

Середня відповідь серед країн першої групи – 83,8%, а другої – 90,2%. Можна сказати, що, в даному випадку, регіональна ідентичність більше переважає в населення країн, що приєдналися до Європейського Союзу пізніше.

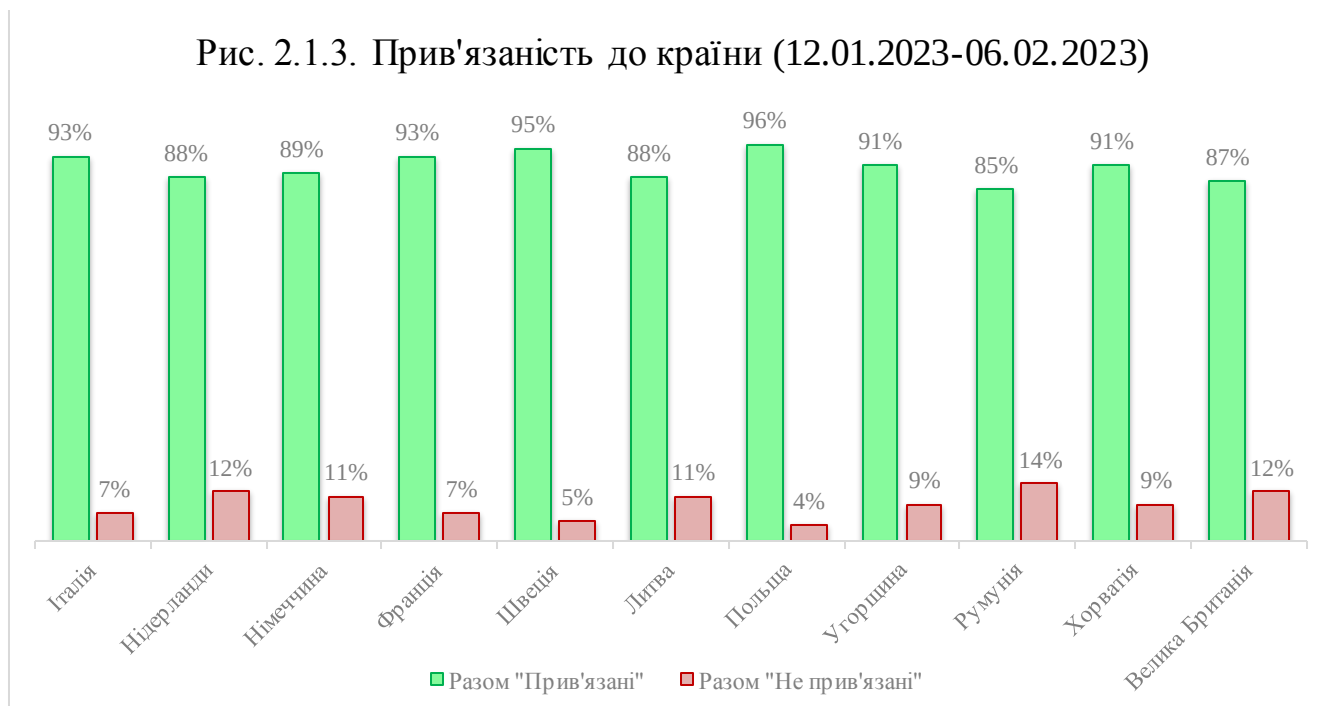
Порівняємо отримані результати з таким самим опитуванням, що було проведене на 3,5 роки раніше (восени 2019 року). Для порівняння нами був обраний саме цей

рік, адже він передував знаковим подіям, що відбувалися в Європі та світі: пандемія, Брекзіт та початок повномасштабного вторгнення росії в Україну.

Бачимо (рис. 2.1.2), що суттєвих відмінностей за цей час не відбулося, дані з обох років майже ідентичні в усіх країнах. Лише в Литві, Польщі та Хорватії зміни вийшли за межі похибки, та, все ж, є незначними.

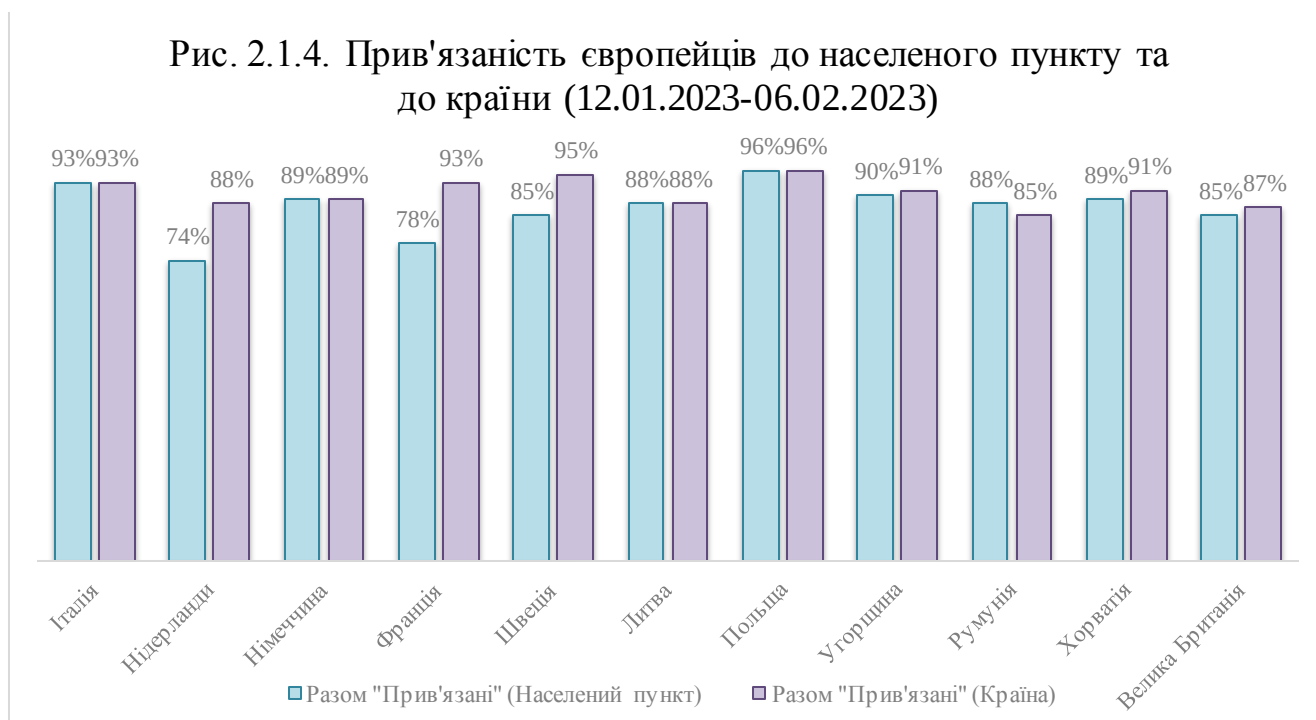

Отже, на наступній гістограмі (рис. 2.1.3), можемо спостерігати національну ідентичність жителів країн Європи.

Бачимо, що найменший показник – 85%, належить Румунії, а найбільші – 95% і 96%, Швеції та Польщі відповідно. В даному випадку спостерігати закономірність між результатами та попереднім розбиттям країн на групи, ми не можемо. Очевидно, чинники поширення національної ідентичності серед населення в усіх країнах індивідуальні.

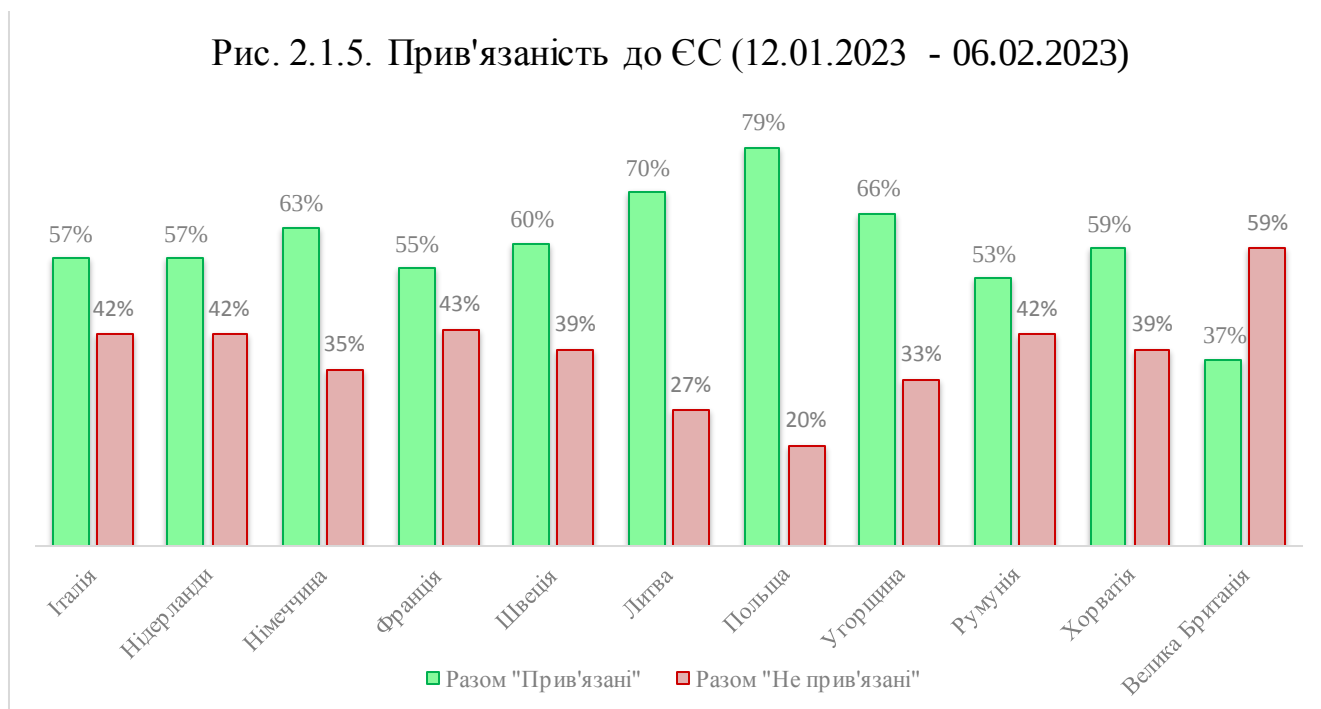
Далі пропонуємо поглянути на діаграму, що порівнює відсоток людей, який відповів, що ототожнює себе і з країною і з населеним пунктом, в кожній з держав (рис. 2.1.4). Бачимо, що в більшості країн регіональна та національна ідентичність розвинути однаково або майже однаково. Національна ідентичність, втім, яскраво переважає у Нідерландах, Франції та Швеції, в той час як у Румунії, незначно, але програє регіональній.

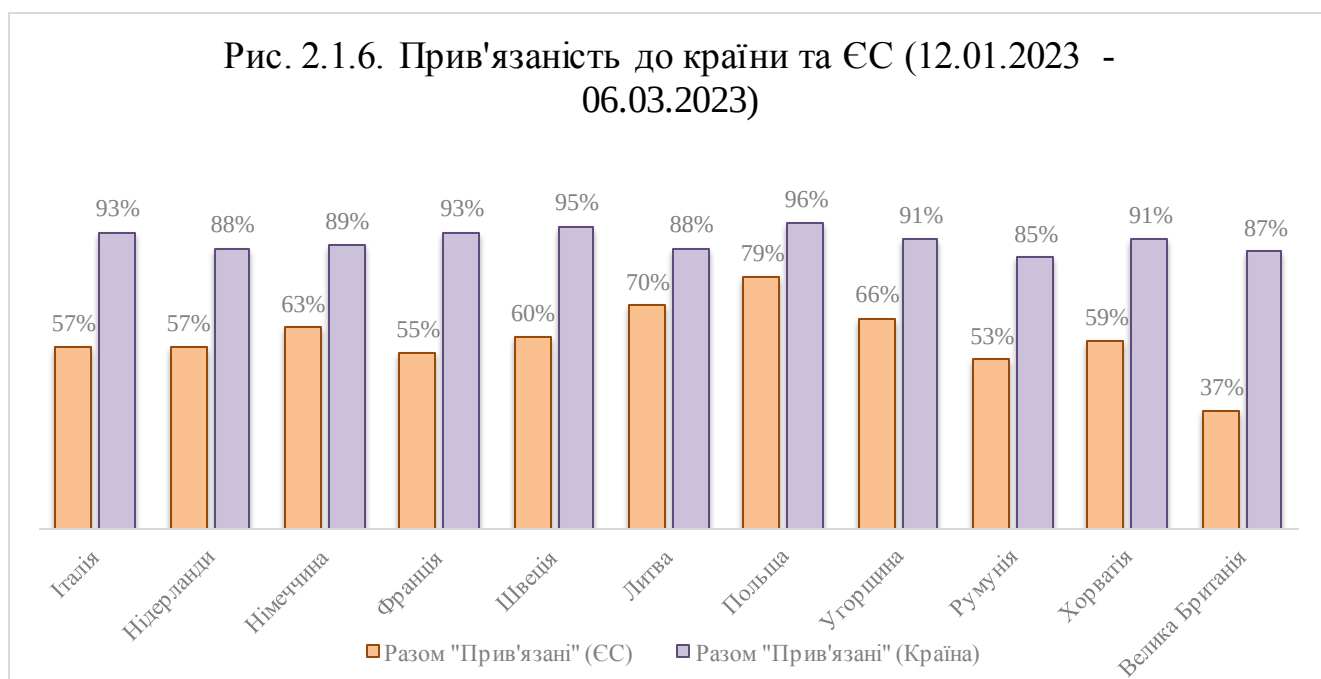
Далі перейдемо до найцікавішого – дослідження саме європейської ідентичності. В анкеті є два, на перший погляд, дуже схожих запитання: «Наскільки ви відчуваєте себе частиною Європейського Союзу?» та «Наскільки ви відчуваєте себе частиною Європи?». Якщо останнє формулювання має на меті визначити ступінь приналежності індивіда до Європи як до географічного, історичного, культурного регіону, то перше передбачає визначити, чи відносить себе індивід до

Європейського Союзу саме як до політичного об'єднання. Це питання також дозволяє вивчити ставлення населення до ЄС.

Отже, розпочнемо з ідентифікації ЄС. На наведеній знизу діаграмі (рис. 2.1.5) ми можемо побачити рівень ідентифікації населення Європи з Європейським Союзом. Найбільше з Європейським Союзом себе ідентифікують поляки, а найгірші показники серед поточних членів ЄС належать Румунії, Франції та Італії.

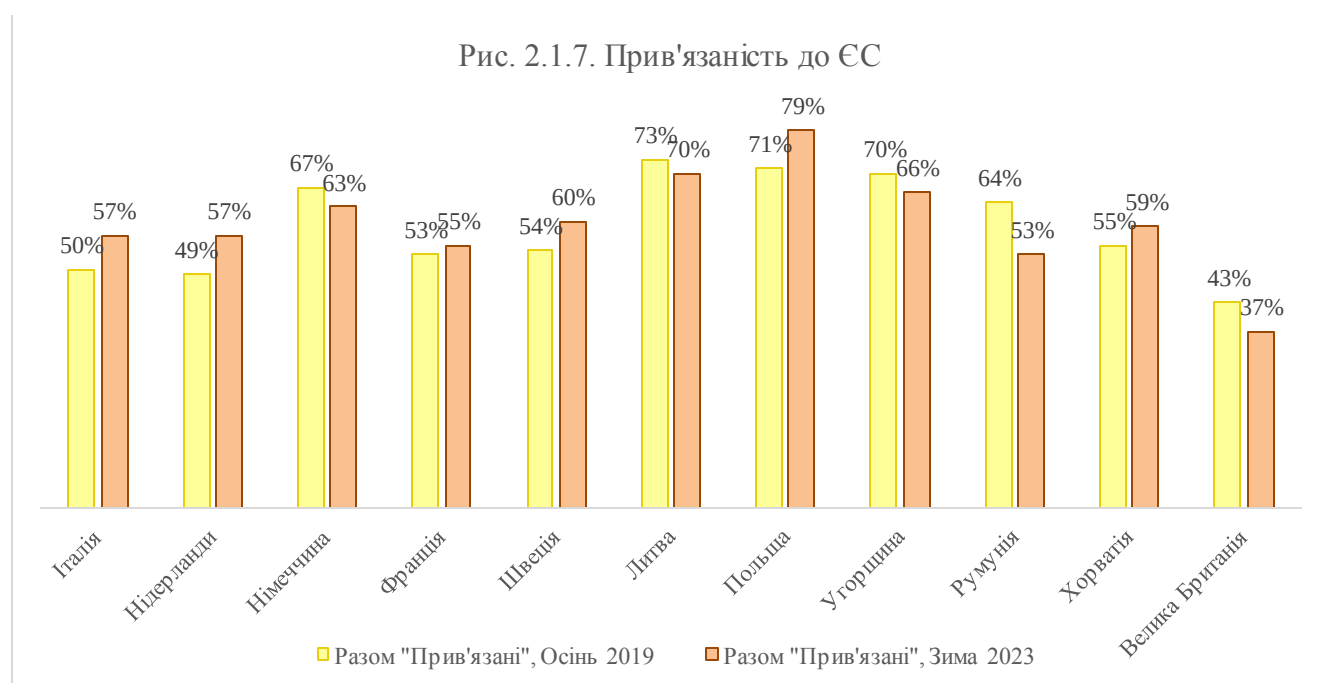

На наступній діаграмі наочно спостерігаємо, що рівень ідентифікації з ЄС є значно нижчим за національну ідентичність (рис. 2.1.6).

Такі результати, втім, не є шокуючими. Перевага національної ідентичності над європейською є очікуваною в більшості випадків. Інтерес для нас виявляє те, в яку сторону змінилася кількість людей, що ідентифікують себе як європейці, із часом. Єдина країна, де кількість респондентів «Не прив'язаних» до ЄС переважає над «Прив'язаними» – це Велика Британія, що є досить очікуваним, враховуючи, що, на момент проведення опитування Об'єднане Королівство не входило до складу ЄС вже протягом більше ніж трьох років. Втім, що дійсно цікаво дослідити, це рівень ототожнення жителів Великої Британії з ЄС до Брекзиту.

На наступній діаграмі (рис. 2.1.7) можна побачити, як змінилася прив'язаність жителів Європи до ЄС з осені 2019 року до зими 2023 року. В кожній з країн умовної першої групи прихильність до ЄС зросла. Виключенням, втім, є Німеччина, де прихильність до ЄС впала на 4%, що не є разючою відмінністю, та, все ж, точно не свідчить про посилення ідентифікації з Європою. Різниця між 2019 та 2023 роком також знаходиться в межах похибки у Франції, де відсоток ототожнюючих себе з ЄС хоч і виріс на дві одиниці, та, втім, не дає нам права стверджувати про збільшення прихильності до інституції в країні.

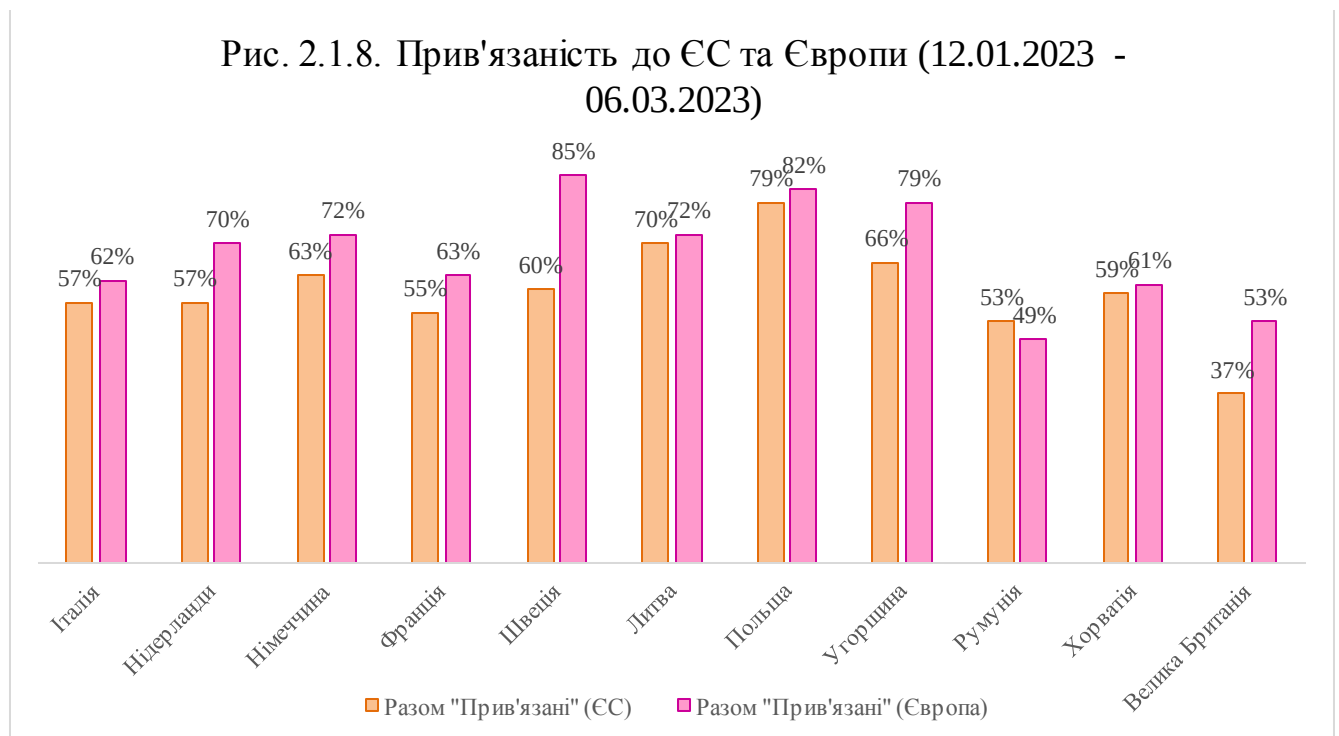

Так само, одностайності немає і серед другої групи. Польща – єдина країна, де рівень ототожнення ЄС значуще підвищився. Результати також мають позитивний характер у Хорватії, але з дещо меншим відривом. В інших країнах, серед яких

особливо виділяється Румунія з різницею в 11%, відсоток «Прив'язаних» до ЄС зменшився за 3,5 роки.

Щодо Великої Британії, ми бачимо, що відсоток ототожнюючих себе з Європейським союзом хоч і був вищий до Брекзиту, але все ж був суттєво нижчий за інші країни.

На наступній діаграмі (мал. 8) спостерігаємо, що рівень прив'язаності до «Європи» переважає над рівнем прив'язаності до «Європейського Союзу» в усіх країнах, окрім Румунії. Питання прив'язаності до Європи є проблематичним, в першу чергу, через те, що кожен респондент може сприймати поняття «Європа» індивідуально. Хтось буде мати на увазі географічний регіон, хтось культурну спадщину, а дехто не відрізняти ці два терміни.

Перевага прив'язаності до Європи над Європейським Союзом може свідчити про негативне ставлення до ЄС як інституції, оскільки перша категорія є більш абстрактною, а тому прийняття рішення про ототожнення або не ототожнення з нею є важчим.

Цікавим також є протилежний вибір респондентів – тих, які, навпаки, обрали лише «ЄС». Ними можуть бути імігранти, які мають неєвропейське походження, та все ж є громадянами країн Європейського Союзу або просто люди, що не

ідентифікують себе за територією проживання або культурним спадком, такі собі космополіти.

Далі буде проведено вивчення взаємного зв'язку між змінами у національній ідентифікації громадян та ідентифікації з ЄС. В наступній таблиці (табл. 2.1.1) можна побачити різницю між ідентифікацією громадян у 2019 та 2023 році: як зі своєю країною, так і з Європейським Союзом. Позитивна різниця (напр. +1% або +6%) означає, що кількість людей, які ідентифікують себе з певною територією збільшилася за 3,5 роки, негативний результат (напр. -3%, -4%) значить, що ідентифікація послабилася.

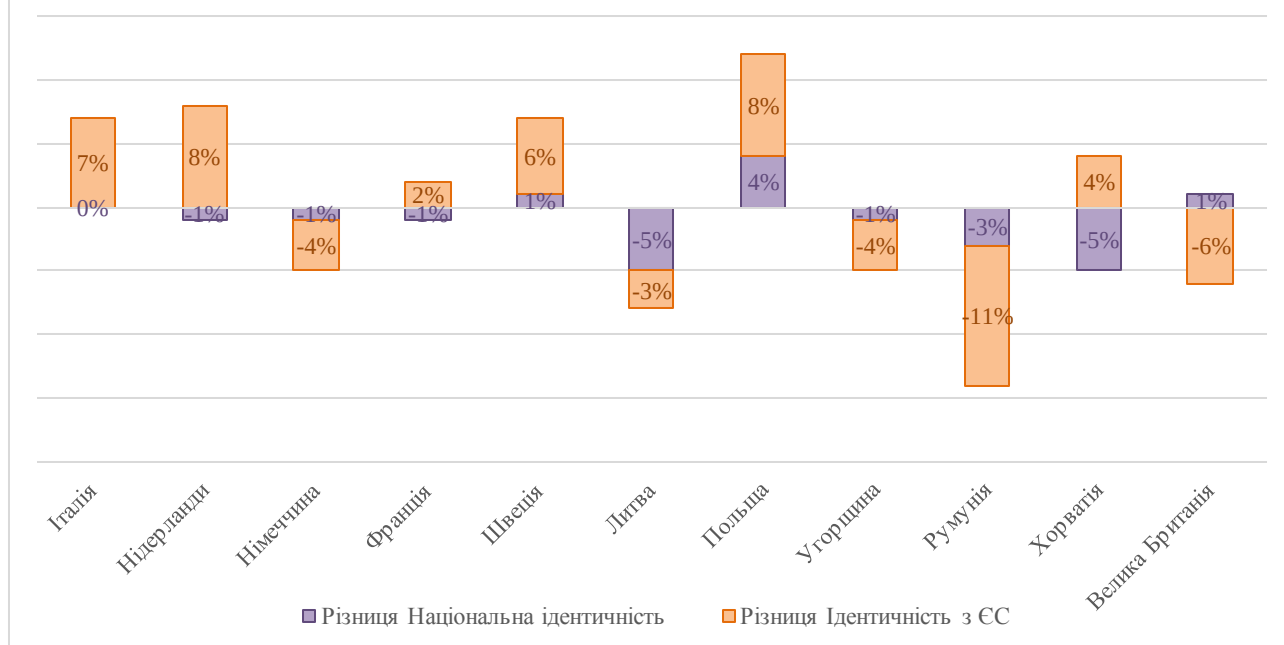
Таблиця 2.1.1. Зміна ідентифікацій населення

	Разом "Прив'язані" (національна ідентичність)			Разом "Прив'язані" (ідентичність з ЄС)		
	Осінь 2019	Зима 2023	Різниця	Осінь 2019	Зима 2023	Різниця
Італія	93%	93%	0%	50%	57%	+7%
Нідерланди	75%	74%	-1%	49%	57%	+8%
Німеччина	90%	89%	-1%	67%	63%	-4%
Франція	79%	78%	-1%	53%	55%	+2%
Швеція	84%	85%	+1%	54%	60%	+6%
Литва	93%	88%	-5%	73%	70%	-3%
Польща	92%	96%	+4%	71%	79%	+8%
Угорщина	91%	90%	-1%	70%	66%	-4%
Румунія	91%	88%	-3%	64%	53%	-11%
Хорватія	94%	89%	-5%	55%	59%	+4%
Велика Британія	84%	85%	+1%	43%	37%	-6%

У попередньому теоретичному розділі ми розглядали дві теорії сприйняття ідентичностей: «гра з позитивною сумою» і «гра з нульовою сумою». «Гра з нульовою сумою» передбачає, що коли популярність однієї ідентичності знижується, інша буде зростати. Спробуємо перевірити це на наших прикладах.

На діаграмі (рис. 2.1.9) ми можемо чітко побачити, що зв'язку між зменшенням однієї ідентичності і збільшенням іншої – немає. Єдина країн, де він прослідковується – Хорватія, але, враховуючи інші результати та похибку, розуміємо, що це – випадковість, а не правило. Ми бачимо, що обидві ідентичності можуть як одночасно зростати (Польща), так і занепадати (Румунія), а можуть також залишатися стабільно незмінними (Франція).

Рис. 2.1.9. Зміна ідентифікацій населення

Результати, описані в попередньому абзаці дозволяють нам залишитися при попередньо висунутій думці і притримуватися погляду «гри з позитивною сумою».

В наступному підрозділі ми переходимо з вивчення репрезентативних емпіричних досліджень до більш глибокого аналізу ситуації з метою визначення причин. Основна частина буде полягати в ознайомленні з результатами парламентських виборів в кожній з досліджуваних країн та вивченні ідеологічних орієнтацій цих партій.

2.2. Аналіз політичних преференцій населення: чи загрожує активізація право-радикальних євроскептичних рухів поширенню європейської ідентичності?

У попередньому підрозділі ми представили емпіричні результати дослідження ідентифікацій громадян ЄС. Втім, ми не змогли знайти жодної впевненої тенденції, ані серед всіх держав між собою, ані групуючи їх (за виключенням, хіба що, переваги національної ідентичності над європейською). Спробуємо зіставити попередньо отриману інформацію із політичною ситуацією в країнах. Для цього використаємо дані про склад парламенту кожної з держав. Ми будемо використовувати дані саме про ту частину парламенту кожної країни, яка

обирається прямим голосуванням громадян, а, отже, зможемо зрозуміти, прихильниками яких політичних сил є населення країн.

Розпочнемо з Італії. На останніх парламентських виборах 2022 року перемогу здобула партія «Брати Італії», основною ідеологією якої є націонал-консерватизм, націоналізм, соціальний консерватизм та євроскептицизм. Більше того, в парламенті була утворена правоцентристська коаліція, де «Брати Італії» об'єдналися з двома іншими партіями. В сумі коаліція отримала більше половини парламентських місць. Ліво-центристська коаліція, що відома своїми демократичними ідеалами, на чолі з партією «Демократична та прогресивна Італія», здобула лише 85 місць з 400 можливих (трохи більше 20%).

Не дивлячись на це, ми бачимо, що рівень ототожнення себе з ЄС в Італії виріс, у порівнянні з опитуванням майже 4-річної давнини. Отже, як мінімум, невелика частина виборців євроскептиків, втім, вважають себе прив'язаними до Європи. Такі результати можуть свідчити про те, що багато хто в Італії голосує не за політичні лозунги, а за обличчя, які представляють партію. А наслідком такого ставлення до голосування є, найчастіше, низький рівень довіри до чинної влади.

У Нідерландах на останніх виборах 2021 року в Палату представників перше та друге місце здобули ліво-центричні ліберально-демократичні партії, а ультраправа популістська євроскептична й антиіміграційна «Партія свободи», яку також називають антиісламістською здобула всього лише трохи більше 10% голосів виборців. Тут, так само як в Італії, спостерігається підвищення рівня ототожнення населення з ЄС, що, на відміну від першої, збігається з політичними преференціями населення.

У Німеччині на виборах 2021 року в Бундестаг перемогла Соціально-демократична партія Німеччини, що сповідує лівоцентристські, ліберальні ідеї та пан'європізм – доктрину, що підтримує ідею об'єднання Європи. Зовсім трохи менше голосів здобув Християнсько-демократичний союз, відомий проєвропейськими і консерваторськими ідеями. Відома націоналістична, правопопулістська, антиіміграційна та русофільська партія «Альтернатива для Німеччини» здобула на виборах близько 10% голосів.

В Німеччині, втім, спостерігається незначне, але послаблення ідентифікації з ЄС. А отже, ситуація є абсолютно протилежною до Італії. Варто також зазначити, що, по-перше, рівень ідентифікації з ЄС в Німеччині залишається досить високим, порівняно з іншими країнами Західної Європи, а, по-друге, що останні вибори тут, як і в Нідерландах проводилися до події, яка сколихнула всю Європу – повномасштабної війни росії проти України, а, отже, якби вибори проводилися зараз, результати могли би відрізнитися.

У результаті останніх виборів 2022 року у Франції найбільш чисельною парламентською групою в Національній Асамблеї стала ліберально-демократична «Відродження» (бл. 30% голосів). Друге місце посіла група «Національне об'єднання», відома як націоналістична, правопопулістська та євроскептична із трохи більше ніж 15% голосів виборців. Третє місце з майже такою ж кількістю членів посіло об'єднання «Нескорена Франція», яке також переважно складається з євроскептиків. На попередніх виборах 2017 року «Відродження» склало більше половини Національної Ассамблеї. В той час як кількість виборців «Національного об'єднання» зросла у більше ніж 11 разів (з восьми у 2017 до вісімдесят дев'яти у 2022).

У Франції ми спостерігаємо зовсім невелике посилення ідентифікації населення з Європою, що скоріше можна сприймати як незмінне. Порівняння результатів останніх двох парламентських виборів, втім, свідчить про яскраву тенденцію у бік право-радикальних євроскептичних рухів. Варто також зазначити, що подібна прихильність населення до «Національного об'єднання» може свідчити не лише про політичні ідеали виборців, а також про втрату довіри до чинної влади та президента серед населення. Ця думка ще більше підтверджується на фоні активних протестів проти влади, що тривають у Франції вже декілька місяців.

У Швеції на останніх виборах 2022 року перемогу здобула Соціально-демократична партія, отримавши більше 30% голосів. Друге місце із 20% голосів посіла партія Шведських демократів, яка описується як націоналістична, правопопулістська, антиіміграційна та євроскептична. При чому, на останніх виборах партія отримала свій кращий результат на виборах за всю історію існування. Для

порівняння, на виборах 2014 року партія здобула 13% голосів, а у 2010 році вперше пройшла в парламент, маючи трохи менше 6% голосів виборців.

До парламенту Швеції на останніх виборах також пройшла ще одна євроскептична «Ліва партія», отримавши майже 7% голосів виборців. Хоча дана партія і виступає проти членства Швеції у НАТО, ЄС та Єврозоні, її ідеологія значно відрізняється від «Шведських демократів», адже основною ідеєю є боротьба за рівність, зокрема, антирасизм та фемінізм.

При цьому, рівень ототожнення населення з Європейським Союзом в Швеції виріс з 54% у 2019 році до 60% у 2023. Можна припустити, що такі дані свідчать про поляризацію поглядів населення: одночасно зростає як європейська ідентичність в одній частині населення, так і євроскептичні радикальні настрої в іншій.

Отже, вивчаючи результати в першій групі (країн Західної Європи), ми бачимо, що вони дуже відрізняються. В Італії спостерігаємо абсолютно перевагу євроскептичної партії, та, при цьому, зростання ідентифікації з ЄС; В Нідерландах – слабку підтримку євроскептичних партій та зростання ототожнення населення з ЄС; в Німеччині – слабку підтримку євроскептичних партій з, втім, зменшенням прив'язаності до ЄС; у Франції – яскраве посилення підтримки антиєвропейських партій з майже незмінним рівнем ототожнення з ЄС; у Швеції, так само, як у Франції, спостерігається перевага пан'європейських партій, але зростання прихильності до євроскептиків, та, на відміну від попередньої, значне зростання рівню прив'язаності до Європейського Союзу.

Перейдемо до вивчення результатів останніх парламентських виборів в досліджуваних країнах, що отримали членство в ЄС відносно нещодавно.

В Литві дві євроскептичні партії «Виборча Акція поляків Литви – Спілка християнських родин» і «Свобода та справедливість» набрали в сумі близько 5% голосів виборців на останніх виборах у 2019 році. За литовською системою, це дозволило лише чотирьом представникам цих партій потрапити в парламент (із 141 можливих). Це свідчить про вкрай низький рівень підтримки антиєвропейських рухів в країні. Бачимо, що в Литві рівень ототожнення з ЄС, хоч і незначно впав,

все ж залишається дуже високим (70%), в порівнянні з іншими досліджуваними країнами.

В Польщі останні парламентські вибори також проводилися у 2019 році. Після них в парламенті опинилися чотири коаліції: найбільш чисельна (майже 45%) євроскептична та клерикальна «Право і справедливість», та решта – проєвропейські «Громадянська коаліція», «Ліві» та «Польська коаліція». І хоча рівень підтримки євроскептичної коаліції сягає майже 50% голосів виборців, рівень європейської ідентифікації в поляків є найвищим серед усіх досліджуваних країн – 78% із великим стрибком вгору, у порівнянні з 2019 роком – на 8%.

Оскільки наступні вибори в Польщі відбудуться зовсім скоро, можливо, ми можемо очікувати зростання прихильності до проєвропейських партій. Хоча, навіть у 2019 році рівень прив'язаності до ЄС був дуже високий – 71%.

Євроскептицизм партії не обов'язково означає підтримку виходу країни зі складу ЄС, а скоріше про загострення уваги на ціннісних відмінностях населення країни та тих, які сповідує Європейський союз. Останні роки Польща відома своїми гомофобними законами та заборонаю абортів. Обидві події сколихнули як західне суспільство, так і протилежно налаштоване населення країни.

На останніх парламентських виборах в Угорщині 2022 року абсолютну перевагу здобула партія «Фідес» (більше 50% голосів), відома як націонал-консерваторська, євроскептична та русофільська. Інша євроскептична партія «Наша Батьківщина» отримала близько 6% голосів. Таким чином, проєвропейська опозиція «Об'єднані для Угорщини», що включає в себе більше п'яти партій, займає менше 35% парламентських місць. Рівень прив'язаності до ЄС в Угорщині також впав на 4%, в порівнянні з 2019 роком, що свідчить про тенденцію до меншого ототожнення себе з Європейським Союзом. Втім, він все одно залишається на рівні 66%, що явно перевищує відсоток прихильників євроскептичних партій.

Серед представників парламенту Румунії немає відверто антиєвропейських партій. Є, втім, «м'яко євроскептичні» – «Соціал-демократична партія Румунії» та «Альянс за союз румунів». Разом вони отримали трохи більше 40% голосів на останніх виборах 2020 року. Інші партії, що пройшли до парламенту, мають або

проєвропейський напрямок або не наголошують на зв'язках з Європою у своїх програмах.

Як ми бачимо, хоч в Румунії і існує підтримка євроскептичних рухів, вона є меншою, ніж в багатьох інших досліджуваних країнах. Рівень ототожнення населення з ЄС в Румунії є, в свою чергу, найменшим з усіх держав, і впав аж на 11%, у порівнянні з 2019 роком.

Після останніх виборів 2020 року до парламенту Хорватії пройшли дві «м'яко євроскептичні» коаліції – «Вітчизняний рух» та «Міст», які набрали в сумі трохи більше 18% голосів виборців. Дві партії-переможниці (сумарно набрали більше 60% голосів) є дуже проєвропейськими. Рівень ототожнення з ЄС в Хорватії також виріс на 4%, у порівнянні з 2019 роком. Хоча європейська ідентичність залишається менш поширеною серед населення Хорватії, ніж серед багатьох інших країн ЄС, важливо пам'ятати, що Хорватія поки що була останньою країною, яка приєдналася до Європейського Союзу, тому такий показник є доволі високим.

Отже, з аналізу країн другої групи, ми бачимо, що сильна підтримка євроскептичних рухів одночасно із зменшенням ідентифікації з ЄС присутня в Угорщині. В Польщі перемогу на виборах також здобула партія, яка описується, в тому числі, як євроскептична. Втім, в Польщі, на відміну від Угорщини, ідентифікація з ЄС присутня в найбільшій частині населення серед усіх досліджуваних країн. Румунія, в свою чергу, не має партій, що відверто наголошують на євроскептицизмі, та все ж є ті, що критикують ЄС. Вони мають більше третини місць в парламенті. І хоча цей відсоток є невеликим відносно Польщі й Угорщини, рівень ототожнення з ЄС в Румунії впав більше ніж на 10% за декілька років. Хорватія і, особливо, Литва єдині з цієї групи не вирізняються сильною підтримкою радикальних та євроскептичних рухів, і рівень ототожнення з ЄС в першій зростає, а в другій залишається стабільно високим.

Остання країна, яку ми дослідимо в цьому підрозділі – Велика Британія, що нещодавно залишила Європейський Союз. Загалом, суттєву частину нижньої палати парламенту Великої Британії (яка повністю обирається на прямих виборах) з 2019 року займають чотири партії. Дві з них виступали за вихід країни з

Європейського Союзу та здобули більше 55% голосів виборців якраз перед Брекзітом – Консервативна та Демократична юніоністська партії.

30% голосів на останніх виборах здобула Лейбористська партія, яка відома своїм проєвропейським налаштуванням. Крім того, майже 10% разом набрали дві інші пан'європейські партії – Шотландська національна (виступає за незалежну Шотландію в складі Європейського Союзу) та Ліберально-демократична. Такий розподіл (55-60/40-45) приблизно співпадає з результатами опитування громадської думки, де за 3,5 роки відсоток ототожнюючих себе з ЄС впав з 43% до 37%.

Отже, висновок, до якого ми можемо прийти – в багатьох країнах дійсно існує очікуваний взаємний зв'язок між ступенем ідентифікації громадян з ЄС та геополітичними орієнтаціями партій та сил, за які голосують люди. Втім, в ряді країн ми спостерігаємо панування, зокрема, євроскептичних політичних сил, в той час як ототожнення громадян з ЄС зростає. І, навпаки, є країни в яких, попри невелику популярність євроскептичних партій, рівень ототожнення з ЄС падає або продовжує бути на досить низькому рівні.

Такі результати підтверджують думку про країни ЄС як унікальні та непіддатні до абсолютного ототожнення. Історичний, культурний та політичний контекст кожної суверенної держави зумовлює політичну ситуацію в країні та формує ставлення населення до інституцій Європейського Союзу, що неодмінно впливає на бажання або відмову від ототожнення себе та свого народу з ЄС.

В останньому підрозділі емпіричних досліджень ідентифікацій громадян країн Європейського Союзу з організацією ми спробуємо знайти закономірність між погіршенням або поліпшенням ставлення громадян країн до ЄС та їхньою оцінкою війни в Україні та дій, що виконує Європейський Союз з цього приводу.

2.3. Як ставлення населення до війни в Україні впливає на ідентифікацію з ЄС?

Із початком повномасштабного вторгнення росії в Україну традиційний перелік запитань Стандартного Євробарометру поповнив блок про ставлення до війни, дій Європейського Союзу та потенційних загроз безпеці громадян країн ЄС.

Ми припускаємо, що зміна ставлення громадян Європи до ЄС як в позитивну, так і негативну сторону, може бути взаємно пов'язана з допомогою, яку Європейський Союз надає Україні. Багато з євроскептичних політичних партій, про які ми говорили в попередньому підрозділі також є русофільськими, а, тому, певна частина жителів Європи може бути прихильна до пропагандистських наративів. Таким чином, за нашим припущенням, підтримка дій Європейського Союзу щодо допомоги Україні буде меншою в державах, де євроскептичні русофільські партії мають більше місць в парламенті. Ступінь ідентифікації з ЄС в цих країнах також міг погіршитись через не підтримку дій Європейського Союзу.

Отже, перші два питання, відповіді на які ми проаналізуємо, звучать так: «Загалом, наскільки ви задоволені відповіддю на вторгнення росії в Україну, завдану вашою національною владою/Європейським Союзом?» (англ. In general, how satisfied are you with the response to the Russian invasion of Ukraine by the (nationality) government/EU?).

На наступних двох діаграмах представлені (рис. 2.3.1, рис. 2.3.2) відповіді на ці запитання. Темним відтінком позначені позитивні відповіді «Дуже задоволені» або «Достатньо задоволені», світлим – «Не дуже задоволені», «Зовсім не задоволені», білим – «Не знаю».

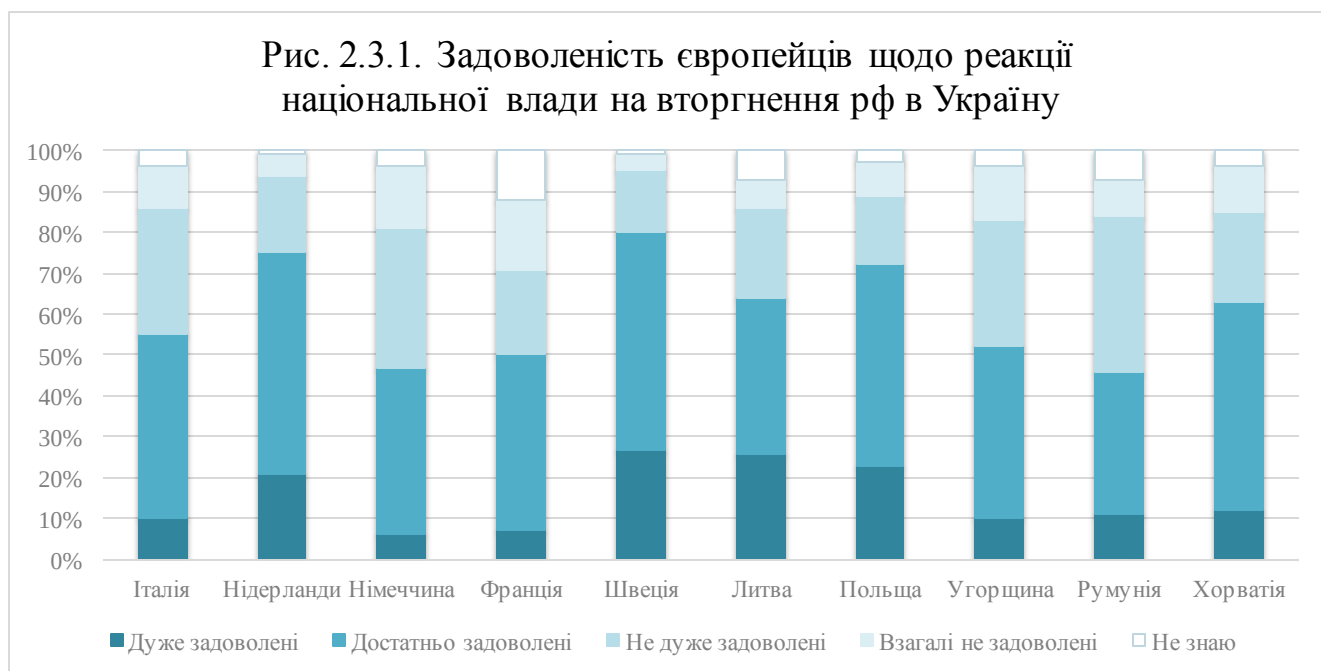
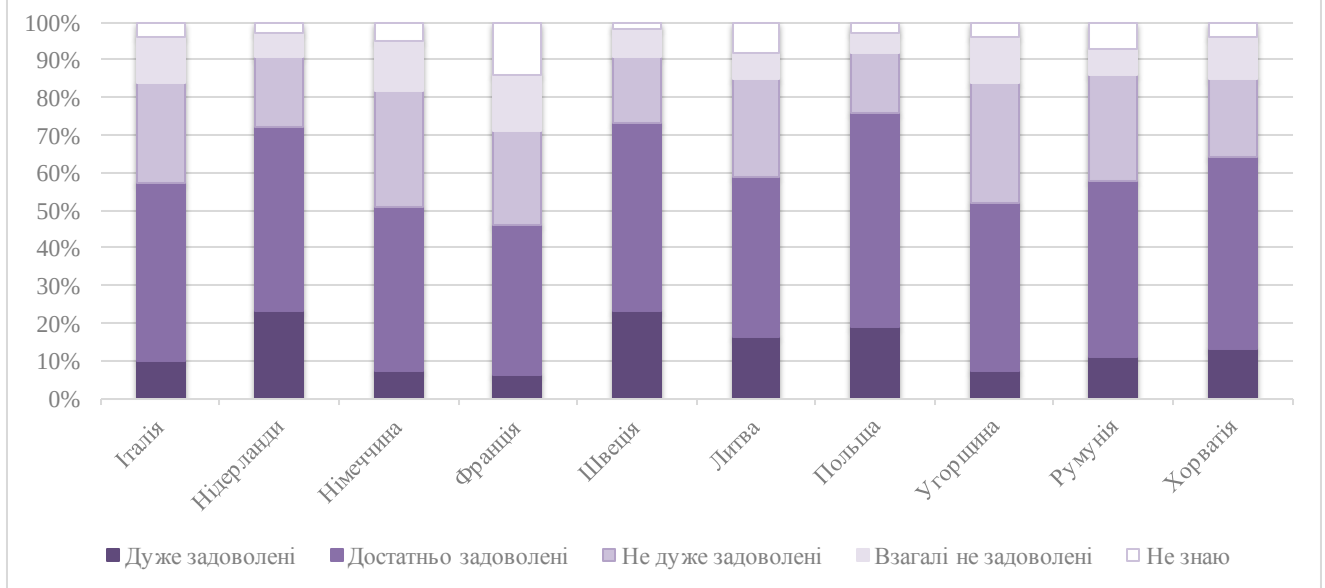

Рис. 2.3.2. Задоволеність європейців щодо реакцій європейської влади на вторгнення РФ в Україну

Задоволеність або не задоволеність діями влади – суб’єктивне поняття. Воно не дає нам можливості зрозуміти ставлення респондентів до війни в Україні, оскільки ми не знаємо, була людина задоволена або не задоволена діяльністю чи бездіяльністю влади. Питання про ставлення до дій національної влади представляє інтерес для нас через можливість порівняння зі його зі ставленням до дій Європейської влади, які є безсумнівно направлені на допомогу Україні. Ставлення до Європейського Союзу в населення країн також може формуватися в залежності від того, наскільки дії централізованої влади збігаються з національною.

Отже, бачимо, що лише в двох країнах відсоток незадоволених діями влади переважає над задоволеними, і це – Німеччина та Румунія. В Німеччині незадоволеність діями Європейського Союзу є також великою, та, все ж, меншою, ніж задоволеність. В Румунії задоволеність діями ЄС є достатньо високою (майже 60%), за рахунок чого можна припустити, що частина румунів не задоволені недостатніми діями своєї національної влади. Втім, на це питання нам згодом зможуть ліпше надати відповіді на наступні запитання.

Задоволеність діями влади є також не дуже високою в Італії (55%), Франції (50%) та Угорщині (52%). Дії ЄС оцінюються так само або трохи більш позитивно. Також аж 12% та 14% опитаних французів відповіли, що не знають, як розцінювати дії

національної та європейської влади, відповідно. Це може свідчити або про певний конфлікт та невизначеність серед населення, або ж про незацікавленість і небажання залучатися у світову політику.

Найбільш позитивно дії своєї влади оцінюють шведи (80%), нідерландці (75%) та поляки (72%). Також вельми позитивно респонденти з цих країн оцінюють дії ЄС (більше 70%). Нагадаємо, що в попередньому підрозділі ми виявили, що саме в цих трьох державах (та Італії) виріс рівень ідентифікації з ЄС за останні 3,5 роки.

Литовці оцінюють дії литовської влади дещо краще, ніж європейської (64% проти 59%), а в Хорватії цей розподіл є майже ідентичним (63% та 64%).

Респондентам Великої Британії це питання не ставилося, оскільки британці не мають впливу на європейську владу, адже не є членами ЄС.

Наступний міні-блок містить багато запитань, які звучать наступним чином: «Європейський Союз вжив низку заходів у відповідь на вторгнення росії в Україну. Якою мірою ви погоджуєтеся або не погоджуєтеся з кожною з цих дій:

1. Введення економічних санкцій проти російського уряду, компаній і фізичних осіб.
2. Заборона мовлення російських державних ЗМІ в ЄС (таких як Sputnik і Russia Today).
3. Фінансування закупівлі та постачання військової техніки в Україну.
4. Надання гуманітарної допомоги постраждалим від війни.
5. Надання прихистку в ЄС людям, які тікають від війни.
6. Надання фінансової підтримки Україні?»

Розпочнемо з Італії. На діаграмі (див. рис. 2.3.3, дод. А) можна побачити, що майже 90% італійців підтримують надання гуманітарної допомоги постраждалим українцям та готові приймати біженців. Менший відсоток погоджується з фінансовою підтримкою, накладанням санкцій на російські фізичні та юридичні особи та заборонаю російських державних ЗМІ. Найбільшими розбіжностями є у наданні військової техніки: лише 56% населення підтримують цю ініціативу, та 39% виступають проти.

З Першого погляду на наступну діаграму (див. рис. 2.3.4, дод. А) видно, що рівень підтримки допомоги Україні в Нідерландах значно вищий за Італію: лише 1% населення країни не підтримує прийняття біженців та надання гуманітарної допомоги українцям. Також більше 90% опитаних нідерландців підтримують ідею надання Україні фінансової (93%) та військової (90%) допомоги. 89% також підтримують накладання санкцій. Досить великий відсоток (30%) виступає лише проти заборони мовлення російських державних ЗМІ на території ЄС.

Бачимо (див. рис. 2.3.5, дод. А), що в Німеччині рівень підтримки ініціатив допомоги Україні приблизно співпадає з Італією. Трохи більше німців підтримують фінансову допомогу (80%), гуманітарну підтримку (92%) та надання військової техніки (63%). Втім, респонденти з Німеччини гірше ставляться до прибування біженців (11% виступають проти) та заборони мовлення ЗМІ (більше чверті населення виступає проти).

Неозброєним оком також помітно наступну відмінність Італії та Німеччини від Нідерландів – досить велика кількість відповідей «Не знаю» (до 6% в Німеччині і до 7% в Італії), в той час як в Нідерландах вони ніде не перевищує 2%.

У Франції рівень підтримки допомоги Україні є найнижчим серед поки що досліджених країн (див. рис. 2.3.6, дод. А).

Французи приблизно так само, як і німці з італійцями ставляться до надання українцям гуманітарної допомоги (92% - за), прийняття біженців (88% - за). А от готовність фінансово допомагати, заборонити російські ЗМІ та накладати санкції є достатньо малою (68%, 58% та 65%). До постачання військової техніки та фінансової допомоги на озброєння ставляться позитивно 60% населення, що на 30% менше, ніж у Нідерландах. Крім того, у Франції спостерігається найвищий рівень невизначених – аж до 14%.

На діаграмі (див. рис. 2.3.7, дод. А) видно, що рівень підтримки України серед шведів у деяких питаннях є приблизно таким самим високим, як в Нідерландах, а в деяких навіть перевищує ті показники. Зокрема, у Швеції ми спостерігаємо найбільший рівень підтримки заборони мовлення російських державних ЗМІ (79%) та накладання санкцій на росіян та російські компанії (95%).

З вивчення відповідей на це запитання країн Західної групи, ми можемо простежити кореляцію між тенденціями у популярності європейської ідентичності та ставленням до війни в Україні. Дві країни з найбільшими показниками, щодо готовності допомагати нашій країні, Швеція та Нідерланди, – це також країни, де рівень ідентифікації з ЄС виріс на 6% та 8%, відповідно, за останні 3,5 роки.

У Франції, Німеччині та Італії спостерігаємо менший рівень підтримки України. І, якщо в перших двох рівень ототожнення з ЄС дійсно впав або майже не змінився, то в Італії ми бачимо один з найбільших стрибків у рівні прив'язаності громадян до ЄС.

Перейдемо до дослідження країн другої групи. Бачимо (див. рис. 2.3.8, дод. А), що рівень готовності підтримувати Україну в Литві є близьким до Німеччини, яскраво відрізняється лише більша готовність надавати військову допомогу – 77% підтримують цю ініціативу. Бачимо, що в Литві, на відміну від Швеції та Нідерландів, достатньо значущий відсоток людей не готовий допомагати українцям ніяк, окрім як гуманітарною підтримкою. Та все ж, як мінімум 69% населення підтримують надання всіх видів допомоги, а це вище, ніж у Німеччині (63%), Італії (56%) та Франції (58%).

На наступній діаграмі (див. рис. 2.3.9, дод. А) одразу видно, що серед поляків дуже мало невизначених – частина відповідей «Не знаю» не перевищує 3% на жодне із питань.

Загалом, цікавою тут є відсутність суттєвої різниці у відповідях на запитання щодо різного типу підтримки. Трохи менше 10% населення тут голосують проти всього, навіть гуманітарної допомоги, а близько 90% населення підтримують усе – від надання зброї до заборони мовлення ЗМІ. Найменшим є рівень підтримки надання фінансової допомоги, що, скоріше за все, пов'язано з економічною кризою через прибуття великої кількості біженців в країну.

В Угорщині спостерігаємо (див. рис. 2.3.10, дод. А) найнижчий рівень підтримки допомоги Україні – 86% та 89%, відповідно, готові приймати біженців та надавати гуманітарну підтримку, а от щодо інших видів допомоги – відсотки значно нижчі. Підтримка жодного типу допомоги не опускається нижче 50%, але це єдина країна,

де у питанні щодо постачання військової зброї різниця між «підтримкою» та «не підтримкою» знаходиться майже в межах похибки – 4%

На наступній діаграмі (див. рис. 2.3.11, дод. А) представлені результати опитування румунів.

В Румунії рівень підтримки допомоги Україні досить малий, але все ж вищий за Угорщину в питаннях надання військової допомоги, заборони мовлення російських ЗМІ та введення санкцій. Втім, ми бачимо, що саме в Румунії рівень готовності надання гуманітарної допомоги та прийняття біженців є найменшим – усього лише трохи більше 70% (а це на 15% менше, ніж навіть в Угорщині).

У Хорватії спостерігаємо (див. рис. 2.3.12, дод. А), що найменше населення підтримує надання військової допомоги, та, навіть будучи найменшим, цей відсоток є досить великим – 73%. Рівень підтримки надання допомоги Україні в Хорватії менший за Швецію або Польщу, та, все таки, доволі високий.

Після аналізу результатів відповідей країн Східної групи, ми також можемо прослідкувати тенденцію. Так, країна, що мала найбільше падіння рівня ототожнення з ЄС – Румунія, а найбільший стрибок – Польща. Ми змогли чітко простежити, що саме в Польщі, серед країн цієї групи, є найбільший рівень підтримки допомоги Україні, а в Румунії – один з найнижчих (найнижчий у питанні гуманітарної допомоги). Також, досить високий рівень підтримки України та зріст ідентифікації з ЄС відбувається в Хорватії, а в Угорщині, де рекордна частина населення виступає проти військової допомоги Україні, падає рівень ототожнення з ЄС. Результати Литви є середніми, дещо кращими за Німеччину. Бачимо, що в країні проживає певний відсоток тих, хто не хоче допомагати Україні і не ідентифікує себе з Європейським Союзом.

Ми вирішили не досліджувати результати відповідей британців на це запитання, адже реакція Європейського Союзу на війну в Україні навряд чи змогла б вплинути на ідентифікацію британців з ЄС, оскільки, навіть на момент початку повномасштабного вторгнення, країна вже довгий час не була членкинею Європейського Союзу.

У висновку, можемо сказати, що зв'язок між ставленням до війни в Україні та європейською ідентифікацією не є абсолютним і обов'язковим, але прослідковується у більшості з досліджуваних країн. Особливо яскраво це видно на прикладі Нідерландів, Швеції, Польщі, Угорщини та Румунії.

РОЗДІЛ 3. НАЦІОНАЛЬНА ТА ЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ: УКРАЇНА В МІЖНАРОДНОМУ ПОРІВНЯЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ.

3.1. Емпіричне дослідження ідентичності українців та ставлення до Європейського Союзу.

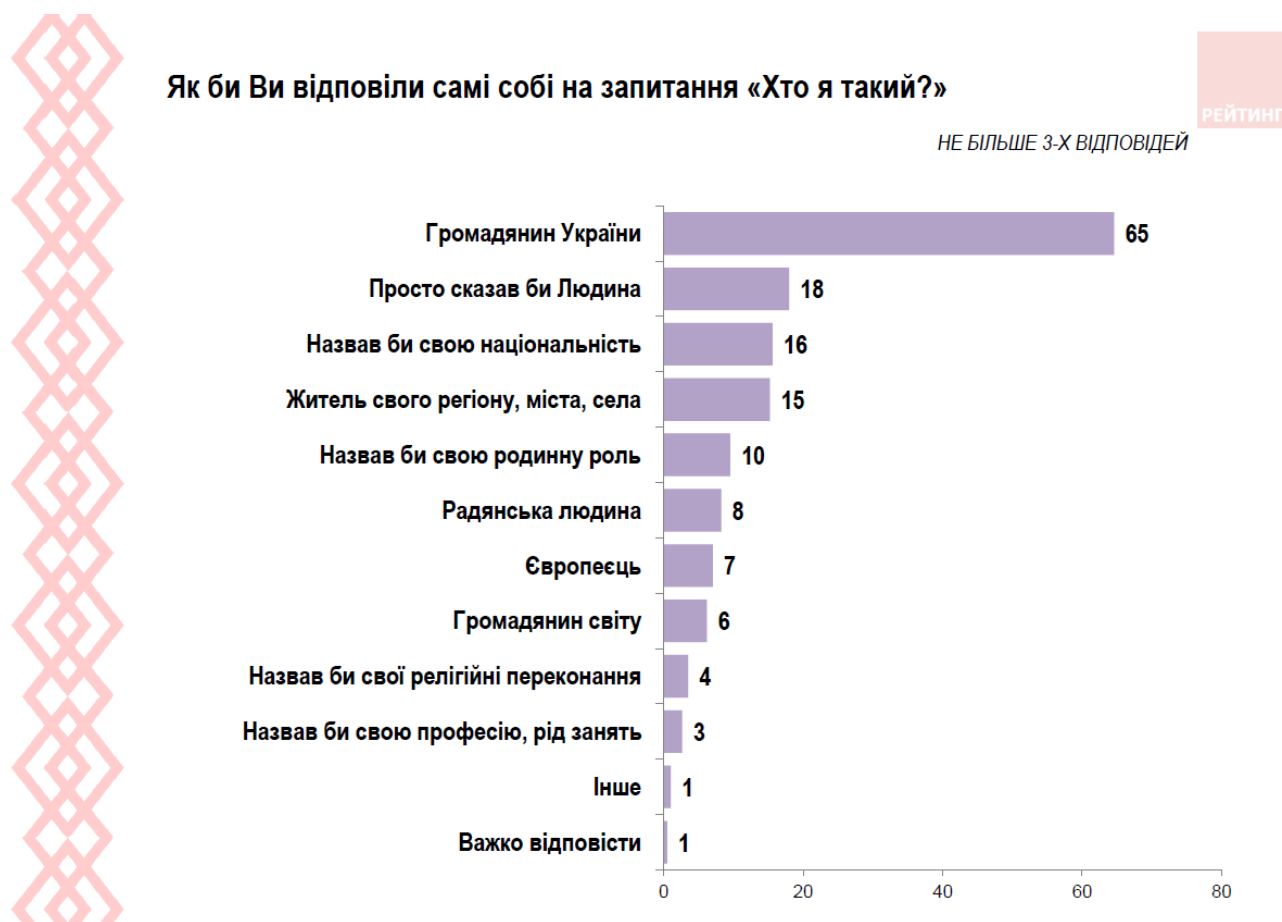
У попередньому розділі ми провели вторинний аналіз емпіричних настроїв населення європейських країн. В цьому нам неоцінімо допомогло дослідження «Євробарометр», яке проводиться щоквартально вже протягом декількох десятиліть. Мета цього розділу – порівняти український контекст із попередньо отриманими даними. В ідеалі для цього було б використати те саме дослідження тих самих років. Втім, на жаль, дослідження «Євробарометр» не проводиться на території України, а отже, щоб дослідити український контекст, необхідно шукати інші дослідження.

В Україні регулярно різні соціологічні групи проводять контроль ставлення українців до вступу в Європейський Союз. Втім, насамперед, нам цікаве саме питання ідентифікації українців з Європою. Подібні дослідження проводилися в меншому обсязі, але, втім, існували.

У вільному доступі ми змогли знайти два дослідження соціологічної групи «Рейтинг»: одне з них проводилося в серпні 2019 року під назвою «Динаміка патріотичних настроїв українців» [3], інше – у 2021-2022 років під назвою «Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: Ідентичність. Патріотизм. Цінності» [8]. Дослідження обох років вивчають одне й те саме поняття – ідентичності українців, втім, використовують дещо різні шкали.

Розпочнемо з першого дослідження 2019 року. Оскільки у вільному доступі немає первинних результатів опитування, в роботі представлена діаграма, взята з прес-релізу «Рейтингу» (рис. 3.1.1.). Питання звучало так: «Як би Ви відповіли самі собі на запитання «Хто я такий?». Респонденти могли обрати не більше трьох варіантів відповідей. Таким чином, більше 65% вказали «громадянин України», 16% назвали свою національність, і лише 7% відповіли «європеєць».

Рис 3.1.1. Відповідь на питання «Хто я такий?» (2019 рік)

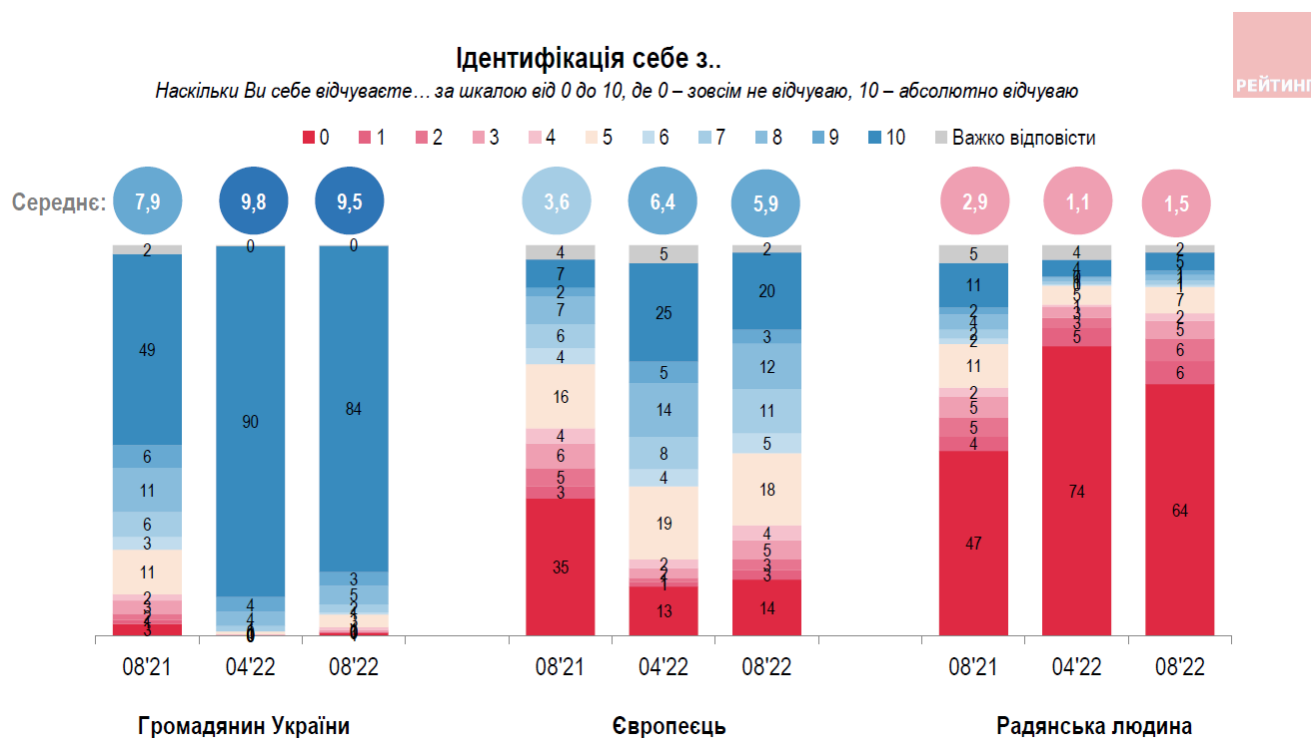

Варто одразу зазначити, що за такого формулювання, коли кількість варіантів відповіді обмежена, відсоток тих, хто обрав певну ідентифікацію все ж є меншим, ніж якби в респондента (як у Євробарометрі) запитали, чи вважає він себе українцем/європейцем або чи прив'язаний він до Європи/України. Але все ж ідентифікація «європеець» була аж на сьомому місці за популярністю, поступаючись навіть ідентифікації «радянська людина», а «громадянин України» хоч і була найпопулярнішою, та все ж була обрана лише 2/3 респондентів.

Пізніше опитування також відрізнялося від Євробарометру, але тут питання про дві ідентичності задавалося вже окремо. Питання звучало так: «Наскільки ви себе відчуваєте громадянином України/європейцем?». На нього потрібно було відповісти за шкалою від 1 до 10. На діаграмі, взятій з сайту групи «Рейтинг» (рис. 3.1.2), ми бачимо, що в 2021 році середня відповідь респондентів становила 3,6. Після початку повномасштабної війни цей показник виріс майже в два рази – до 6,4. Ідентифікація населення як громадян України теж виросла з 7,9 до 9,8, що

означає те, що майже всі опитані відповіли, що відчують себе українцями на 10 з 10.

Рис.3.1.2. Ідентифікація українців (2021)

Але ми бачимо, що вже за 4 місяці середня відповідь щодо національної ідентичності впала на 0,3, а щодо європейської – на 0,5. Це скоріше свідчить напряму не про зменшення європейської ідентифікації, а про стабілізацію настроїв населення після шаленого потрясіння. Ми можемо припустити, що ідентифікація з ЄС приблизно б знаходилася у межах 55-60%, якби методика дослідження була такою, як в Євробарометрі. Цей показник не є дуже високим, але це й не дивно, адже Україна ніколи не була членкинею ЄС.

Важливо пам'ятати, що в опитуваннях Євробарометру розрізняли поняття ототожнення з Європою та з ЄС, в той час як ми не можемо точно знати, що мали на увазі респонденти в Україні, коли чули «європеєць». Результати цього опитування не зовсім доречно порівнювати з результатами досліджень ідентичності європейців, але воно дає нам змогу зрозуміти, що, по-перше, національна та європейська ідентичність в Україні між собою не конфліктують, а паралельно зростають. А по-друге, що повномасштабне вторгнення росії в Україну сприяло підвищенню рівня як національної, так і європейської ідентифікації.

Прив'язаність до ЄС – це ідентифікація себе як громадянки чи громадянина Європейського Союзу. Це передбачає мікс європейської ідентичності та ставлення до ЄС як до політичного утворення. Для більшого поглиблення у вивчення цього питання пропонуємо поглянути на візуалізацію результатів досліджень Центру «Разумков», проведених у січні 2020 року та з лютого по березень 2023 року [4] [6], в рамках яких респондентам ставили запитання «Якби ви узяли участь у референдумі щодо вступу до ЄС, як би ви проголосували?».

На діаграмі (рис. 3.1.3) так само прослідковується позитивна динаміка у відсотках тих, хто підтримує вступ України до Європейського Союзу, що лише затверджує покращення ставлення громадян України до ЄС. З 2020 року по 2023 рік кількість людей, що підтримують вступ до ЄС виросла на 15,3%.

Очевидно, найбільшим фактором, що сприяв посиленню європейської та національної ідентичності в Україні стала повномасштабна війна, що охопила країну та змусила більшість переосмислити власні цінності. Та, все ж, на формування ідентичності в населення впливають багато факторів, серед яких, зокрема: українські та закордонні засоби масової інформації (ЗМІ), історичні, економічні та культурні чинники, шкільна освіта.

В першому розділі ми досить ретельно дослідили процес виникнення, формування та розвитку національної та європейської ідентичності за допомогою наукових праць класиків соціології, культурології та історії. Це дає нам змогу вивчити окремий кейс формування національної та європейської ідентичності в Україні.

3.2. Вплив політики, засобів масової інформації й освіти на формування європейської та національної ідентичності в Україні: перспективи розвитку.

Україна, як країна з багатою історією та культурою, має складну динаміку формування національної та європейської ідентичності у своїх громадян. Цей розділ буде присвячений дослідженню факторів, що вплинули на цей процес, зокрема історико-політичного контексту, ролі засобів масової інформації та впливу шкільної освіти.

Історичні обставини існування українців, включаючи репресивні політики та обмеження, створювали виклики та перешкоди на шляху до формування національної самосвідомості та збереження української культурної спадщини. Одним з відомих дослідників, який вивчав історію України, був культурний діяч і політик Михайло Грушевський. У монографії «Історія України-Руси» він досліджує українську історію та процес формування української нації. На його думку, основне, що дозволило українцям зберегти самобутність в умовах, коли наші землі були розкидані в межах різних держав, – це самоідентифікація, що базувалася на спільній мові, культурі, історії, а також на народній свідомості – традиціях, звичаях, міфах та легендах, які сприяли утвердженню і збереженню української ідентичності серед населення. Грушевський акцентував увагу на багаторічній боротьбі українського народу за свою незалежність та відродження державності. Він вбачав цей процес як важливий фактор формування національної ідентичності. [2]

Під час радянського періоду, українська національна ідентичність була піддана репресіям, влада скоювала масову русифікацію, нищила інтелігенцію та навіть скоїла геноцид, відомий нам як Голодомор. Українці, зазнаючи гніту та репресій в радянський період, змогли зберегти свою національну ідентичність, та все ж на

довгий час, навіть після отримання незалежності, залишалися майже колонією росії.

Термін «російська колонія» щодо економічного розвитку України із моменту отримання незалежності до 2013 року є неоднозначним і не підтримується багатьма діячами, адже "колоніальними" зазвичай називають відносини, в яких одна країна використовується іншою як джерело сировини та ринок збуту, при цьому контролюючи її політику і економіку.

І хоча після розпаду СРСР в 1991 році, Україна стала незалежною державою з власним урядом, який формулював власну внутрішню та зовнішню політику, вплив росії на Україну залишався настільки сильним, що це часто веде саме до такого сприйняття. Україна залишалася важливим економічним партнером для росії. Багато українських промислових підприємств були тісно пов'язані з російськими, Україна також залежала від росії як від постачальника енергетичних ресурсів, зокрема газу, а відносини між українськими та російськими політиками часто були пронизані навіть особистими зв'язками. І хоча українська мова продовжувала жити в дрібних населених пунктах Півдня і Сходу та в Західній і Центральній Україні, російська мова та культура залишалися переважаючими у великих містах Сходу та Півдня. Десятиліття жорстокої русифікації та пригнічень дали свій результат – близько половини України було зросійщено.

Російські медіа, такі як новини, телебачення та кіно, мали велику аудиторію в Україні, що сприяло поширенню російського впливу. Проросійські ЗМІ також впливали на формування наративів та переконань серед українців. Наприклад, вони могли поширювати інформацію, яка порушувала український націоналізм або підтримувала ідеї «руського мира».

Українська діаспора відіграла важливу роль у збереженні національної ідентичності. Численні українські спільноти за кордоном зберегли та просували українську мову, культуру та традиції, нерідко втілюючи їх у життя у вільних умовах, в той час як це не було можливо зробити під час радянської окупації. Діяльність діаспори викликала глибокий резонанс у рідній Україні, після підняття залізної завіси, підтримуючи ідею національної самостійності та суверенітету.

Проблема формування національної ідентичності в пост-радянській Україні сформувала дві конкурентні моделі пам'яті – українську (самостійницьку) та, так звану, малоросійську. Велике значення у формуванні цих образів відігравали мас-медіа, що також невпинно впроваджували ідеї «розколу» в голови українців. Апогеєм наростання внутрішніх конфліктів стала Революція Гідності 2013 року. Зумовлена відмінностями, втім, ця подія дала потужний поштовх для переосмислення поняття «нації» в Україні [7, с. 21]. І хоча культурні символи та традиції продовжували залишатися значущими для великої частини населення України, національна ідентичність більше не могла втримуватися лише на них.

Революція Гідності 2013 року була відповіддю не лише на масове зросійщення населення, а також на порушення головного принципу функціонування незалежної держави – демократії, а отже була побудована на громадських засадах і отримала підтримку з кожної точки України, включаючи на даний момент окуповані Крим, Донецьк та Луганськ. Саме з цього моменту національна та європейська ідентичність почали розвиватися пліч-о-пліч серед населення країни, і ми переконані, що це відбулося переважно саме на громадянських, а не культурних засадах. За такого сприйняття, розвиток національної та європейської самосвідомості ніколи не буде конфліктувати, адже обидві засновані на громадських принципах, і в першу чергу, передбачають дотримання законів, збереження свободи громадян тощо.

На думку щодо громадянських засад як основних у формуванні сучасної української нації наштовхують історичні факти об'єднання українців. Помаранчева революція не призвела до такого поширення поглядів європейської інтеграції, як згодом змогла Революція Гідності. І причиною цьому була відсутність насильства під час перших мітингів. Застосування зброї на Майдані мало за мету налякати та розігнати протестувальників, а натомість об'єднало людей у спільній боротьбі не лише за Європейську інтеграцію, а й за дотримання прав та свобод населення в Україні. Для нас європейський шлях став шляхом до свободи, поваги та людяності. Саме це почало формувати позитивну картинку Європи в населення: по один бій

барикад стояли озброєнні беркутівці, що представляли тогочасну владу, а по інший – мирні протестувальники з прапорами ЄС.

Засоби масової інформації відіграли важливу роль у висвітленні подій, що сприяли формуванню європейської ідентичності в Україні. Наприклад, під час Революції Гідності, медіа активно висвітлювали протести, включаючи прагнення українців до європейських цінностей. Ці зображення не лише інформували громадян про події, але й допомогли сформувати почуття єдності з Європою. Масові медіа формували в населення думку про Європейський Союз навіть просто розповідаючи про життя у ньому. Протягом десятиліть, частина українських медіа часто подавали ЄС як модель для наслідування, висвітлюючи його демократичні цінності, прогресивні соціальні політики та високі стандарти життя. Це створило у громадян України уявлення про Європу як про місце, де вони бажають жити та працювати.

Після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну особливу у розвитку національної та європейської ідентичності допомагав телевізійний марафон «Єдині новини», який не лише інформував українців про події на військовому фронті та в громадському житті країни, а створював картину сили, об'єднання, заспокоював населення, змушуючи вірити в краще.

Та, окрім навіювання проєвропейських настроїв, жителі України отримували також масу проросійської антиєвропейської пропаганди, яка продовжувала бути дієвою аж до трагічних подій 24 лютого 2022 року.

Одну з найважливіших ролей у формуванні ідентичності населення також відіграє шкільна освіта. Вона довгий час використовувалася в СРСР як засіб викоринити українську ідентичність – викраденням назви «Русь», поселенням відчуття меншовартості, осоромленням за використання рідної мови, вигадкуванням історії про «героїв», на кшталт, Павліка Морозова. Задача української системи освіти після відновлення незалежності полягала у відновленні втраченого, адже на момент 1991 року лише 49.3% школярів України навчалися українською мовою [9].

Українізація була запущена, та, все ж, зазнавала значного супротиву зі сторони певної частини населення та проросійських політичних сил. Так, станом на початок

2014 року лише 8% учнів Криму отримували освіту українською, приблизно ще стільки ж навчалися третіми мовами (переважно кримськотатарською) [9]. Остаточне закриття російськомовних шкіл в Україні почало відбуватися лише у 2022 році після початку повномасштабного вторгнення, події, що, як ми вже всі розуміємо призвела до нового трагічного, але етапу розквітання національної ідентичності українців.

Для формування національної самосвідомості в школах важливим є також вивчення історії. Шкільна програма з історії має зосереджуватися на важливих подіях і фігурах, які формували Україну як націю. Задача Міністерства освіти і науки України полягає у поверненні доброї пам'яті героїв України, яких пропаганда намагалася десятиліттями осквернити. Це й політичні діячі, що прагнули незалежності України – Іван Мазепа, Роман Шухевич, Степан Бандера, Андрій Шептицький, й представники літературної інтелігенції, чий твори про справжню долю українського народу почали повертатися на полиці шкільних бібліотек – Василь Стус, Іван Багряний, Микола Вороний тощо.

Так само важливо, окрім нагадування про етнічні та культурні символи та історію нашого народу, вчити майбутньому. В рамках громадянської освіти, студенти мають вивчати основи демократії, права людини, громадську залученість й інші аспекти, що стосуються того, що значить – бути громадянином України. Це допомагає сформувати правильні життєві цінності, і в майбутньому вміти критично аналізувати інформацію та вміти розрізнити законні та незаконні дії влади.

Якщо громадянська освіта в Україні акцентуватиме увагу на значенні демократії, прав людини та верховенства права – принципів, які відіграють центральну роль в європейських цінностях, учні будуть ставати більш ознайомленими з європейськими цінностями та набувати більшого розуміння європейської ідентичності.

Іншим важливим аспектом виховання в дітях європейської ідентичності є залучення українських шкіл, коледжів та університетів до програм міжнародного партнерства, які дозволяють студентам навчатися та співпрацювати з їхніми ровесниками в інших країнах Європи. Це може включати програми обміну, спільні

проекти та інше. Ці досвіди допомагають українським студентам більше дізнатися про Європу та відчути себе частиною європейської спільноти, а європейцям – познайомитися з нашою культурою.

І одним з найважливіших аспектів не лише виховання європейської ідентичності, а й розвитку різнобічних освічених громадян є вивчення іноземних мов, яке, як не дивно, важливо не тільки для європейської, а й для національної ідентичності. По-перше, знання хоча б одної іноземної мови, окрім російської, дає змогу спілкуватися з іноземцями як онлайн, так і особисто, що допомагає поширювати інформацію про Україну в світ. А по-друге, оскільки українська мова є мовою, що переважно використовується в межах лише однієї держави, далеко не всю інформацію в інтернеті можна прочитати або подивитися українською. Тому населення змушене звертатися до іншомовних джерел, якими найчастіше виступають написані російською мовою. І хоча дана мова використовуються не лише в росії, шансів натрапити на джерело, просочене кремлівською пропагандою, значно зростає. Знання англійської мови, а краще й додатково іншої інтернаціональної мови (іспанська, французька, португальська), дає змогу критично осмислювати певну подію з різних боків, мати змогу досягнути більшу кількість інформації, яка, найголовніше, буде написана незалежними авторами.

Отже, ми завершуємо основну частину кваліфікаційної роботи з розумінням, що посилення національної та європейської ідентичності в Україні – дві тенденції, які мають масово підтримуватися законодавством, шкільною освітою та засобами масової інформації для захисту населення від наступних потенційних спроб знищити українську ідентичність.

ВИСНОВКИ

У ході написання кваліфікаційної роботи «Національна та європейська ідентичність: конфлікт чи взаємне доповнення?», ми виконали наступні завдання:

1. Проаналізували теоретико-методологічні проблеми вивчення національної та європейської ідентичностей, що зокрема, допомогло нам детальніше дослідити розвиток національної та європейської ідентичності в Україні.
2. Дослідили емпіричні дані про ідентичність жителів різних регіонів Європи, прослідкувавши певні тенденції або їх відсутність.
3. Вивчили емпіричні дослідження ідентичності українців задля порівняння їх з результатами досліджень країн-членів ЄС.
4. Проаналізували співвідношення між національною та європейською ідентичністю та характер їх взаємодії.
5. Проаналізували політичні настрої населення Європи, щоб дослідити, чи існує загроза активізації традиціоналістичних та націоналістичних рухів як загрози поширення «європейської ідентичності».

Виконання цих завдань допомогло нам підтвердити або спростувати висунуті гіпотези. Таким чином, першу гіпотезу про перевагу національної ідентичності в країнах, які отримали членство в Європейському Союзі відносно нещодавно, спростовуємо. В ході дослідження ми не виявили закономірності між тим, коли країна приєдналася до ЄС та рівнем поширення національної ідентичності. Вочевидь, виходячи з культурної та історичної унікальності кожної з досліджуваних країн, причини до зростання та спаду рівня національної ідентичності є індивідуальним в кожній з держав.

Цей висновок також надає нам розуміння того, що Європу неможливо зробити «універсальною», оскільки кожна держава – це окремий унікальний кейс, і поширювати висновки щодо однієї країни на іншу, навіть якщо вони межують і мають схожу історію – практично ніколи не вийде.

Другу гіпотезу про те, що ступінь національної та європейської ідентичності серед громадян України є більш схожим на ідентичності жителів країн-сусідок, які стали членкинями ЄС нещодавно, ніж країн-засновниць ЄС, ми також не можемо

підтвердити. По-перше, оскільки, як було виявлено, закономірності між поширенням національної ідентичності та групою, до якої ми віднесли країну, немає. По-друге, оскільки запитання анкети українського дослідження занадто відрізнялося від дослідження Євробарометру.

Була також спростована гіпотеза, яку ми винесли в ході написання роботи – про те, що рівень європейської ідентичності нижчий в тих країнах, де панують євроскептичні партії. Але ми можемо підтвердити гіпотезу про те, що існує кореляція між оцінкою дій Європи щодо допомоги Україні та змінами в ототожненні з ЄС. Таким чином, в країнах, жителі яких переважно підтримують допомогу Україні Євросоюзом, європейська ідентичність зростає, а в тих, що не підтримують – залишається незмінною або зменшується (виключенням є лише Італія).

Ми також підтверджуємо гіпотезу про те, що збереження національних ідентичностей не є перешкодою для розвитку європейської інтеграції та формування єдиної європейської ідентичності. У випадку нашої держави також стає очевидним, що національна та європейська ідентичність зростають паралельно, щоправда, національна все ж залишається значно сильнішою, адже підтримується не лише громадянськими цінностями, а й духовними, культурними.

Найбільша проблема підтримки європейської ідентичності полягає в тому, що, оскільки вона існує на громадянських, а не на етнічних засадах, вона завжди буде залежати від дій європейської влади. І, коли ці дії будуть розбігатися з цінностями жителів ЄС, ідентифікація буде послаблюватися. Щодо національної ідентичності, вона буде досить потужна, незалежно від того, погано чи добре себе поводить влада, адже поняття нації підтримується також культурною спадщиною, і є чимось значно більшим в уявленні людей, аніж просто держава. А отже, для продовження існування Європейського Союзу дуже важливим є постійний моніторинг настроїв населення, і спроби задіяти ним задля збереження європейської єдності.

Національна ідентичність може і має бути вкорінена у європейській ідентичності, оскільки країни Європи є складовими частинами більш широкої спільноти. Спроба викреслити національну ідентичність, замінивши її

європейською, буде неодмінно приречена на поразку, адже почуття національної приналежності, патріотизму – одне з найсильніших почуттів громадян навіть найменш успішних країн. Більше того, вважаємо, що європейська ідентичність не лише не здатна стерти національну, але також може посилити національну ідентичність, оскільки вона надає контексту та значення національній самоідентифікації, а одним з ключових викликів у формуванні європейської ідентичності залишається збереження різноманітності та культурної спадщини національних меншин.

Отже, характер взаємодії між національною та європейською ідентичністю було визначено як переважно неконфліктний, а, в деяких випадках навіть взаємно доповнюючий, мету дослідження – досягнутою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гайдамаха А. (2010). Мови спотикання. Тиждень.UA. URL: <https://tyzhden.ua/movy-spotykannia/>
2. Грушевський М. (1933). Історія України-Руси.
3. Динаміка патріотичних настроїв українців: серпень 2019. (2019) Соціологічна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroeniy_ukraincev_avgust_2019.html
4. Зовнішньополітичні орієнтації громадян України, оцінка зовнішньої політики влади, ставлення до іноземних держав та політиків. (2023). Разумков центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/zovnishnopolitychni-orientatsii-gromadian-ukrainy-otsinka-zovnishnoi-polityky-vlady-stavlennia-do-inozemnykh-derzhav-ta-politykiv-liutyi-berezen-2023r>
5. Коржов Г. (2014). Між нацією та Європою: у пошуках нових ідентифікацій. Вісник НТУУ «КПІ».
6. Рівень підтримки громадянами вступу України до ЄС та НАТО. (2020). Разумков центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-pidtrymky-gromadianamy-vstupu-ukrainy-do-yes-ta-nato-sichen-2020r>
7. Петрушкіна О. (2022). Міжкультурна комунікація і проблема ідентичності в Україні: питання, перспективи розвитку. НТУУ «КПІ».
8. Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: ідентичність. Патріотизм. Цінності. (2022). Соціологічна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_17-18_serpnya_2022.html
9. Частка учнів у школах України, що навчаються українською. (2015). Портал мовної політики. URL: <http://language-policy.info/2015/10/chastka-uchniv-u-shkolah-ukrajiny-scho-navchayutsya-ukrajinskoyu/>
10. About Eurobarometer. Europa.eu. URL: <https://europa.eu/eurobarometer/about/eurobarometer>

11. Anderson B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*.
12. European Union. (2016). *The EU in brief*. URL: https://europa.eu/european-union/about-eu/eu-in-brief_en
13. Fichte J. (1806). *Reden an die deutsche Nation* (Промова до німецького народу).
14. Gellner E. (1983). *Nations and Nationalism*.
15. Gregg J. (2022). *What Is Eurovision Studies?* *Psychology Today*. URL: <https://www.psychologytoday.com/ca/blog/elegant-arguments/202205/what-is-eurovision-studies>
16. Guibernau M. (2013). *Nationalisms: The nation-state and nationalism in the twentieth century*.
17. Habermas J. (1992). *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*.
18. Habermas J. (1962). *The Structural Transformation of the Public Sphere*.
19. Herder J. (1772). *Abhandlung uber der Ursprung der Sprache* (Трактат про походження мови).
20. Herder J. (1791) *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (Ідеї до філософії історії людства).
21. Hobsbawm E. (1990). *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*.
22. Hugo V. (1858). *Adresses et discours de Victor Hugo*.
23. Jastrzębowski W. (1831). *Traktat o Wiecznym Przymierzu Między Narodami Ucywilizowanymi – Konstytucja dla Europy*.
24. Mann M. (2003). *Incoherent Empire*.
25. Mann M. (2005). *The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing*.
26. Monnet J. (1950). *Proposals for a European Community*.
27. Schuman R. (1950). *The Schuman Declaration*.
28. Smith A. (1991). *National Identity*.
29. Smith A. (1998). *Nationalism and Modernism*.

30. Smith A. (1986). *The Ethnic Origins of Nations*.
31. Standard Eurobarometer 92 (Dataset). (2019) URL: https://data.europa.eu/data/datasets/s2255_92_3_std92_eng?locale=en
32. Standard Eurobarometer STD98 (Dataset). (2023) URL: https://data.europa.eu/data/datasets/s2872_98_2_std98_eng?locale=en
33. Traverso E. (2022). *Twenty-First Century Fascism: Where We Are*. Verso. URL: <https://www.versobooks.com/en-ca/blogs/news/5257-twenty-first-century-fascism-where-we-are>
34. Upadhayay P. (2023). TikTok 'exposes' shocking book ban in Florida schools! Censorship controversy sparks outrage. *Hindustan Times*. URL: <https://www.hindustantimes.com/world-news/tiktok-exposes-shocking-book-ban-in-florida-schools-censorship-controversy-sparks-outrage-101684854090441.html>
35. Wallerstein I. (2023). *The Decline of American Power: The U.S. in a Chaotic World*.

ДОДАТОК А

Рис. 2.3.3. Італія (підтримка надання різних видів допомоги Україні)

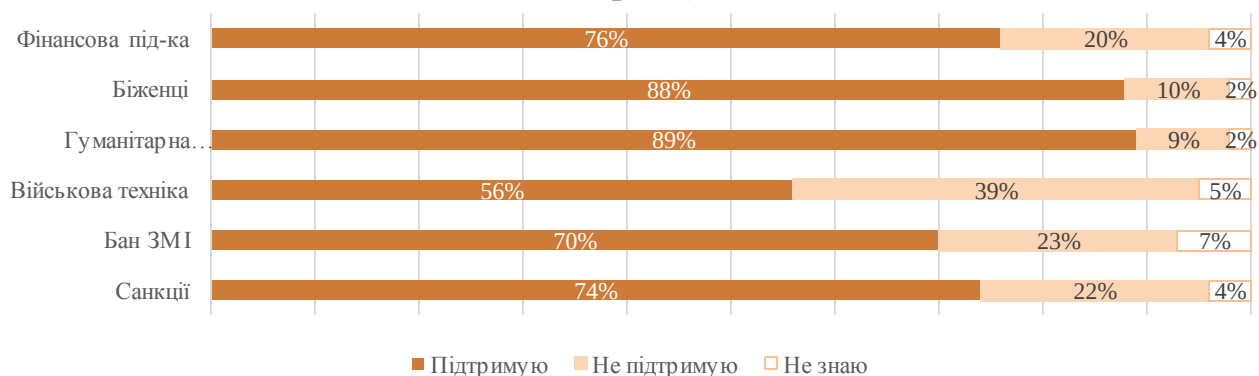

Рис. 2.3.4. Нідерланди (підтримка надання різних видів допомоги Україні)

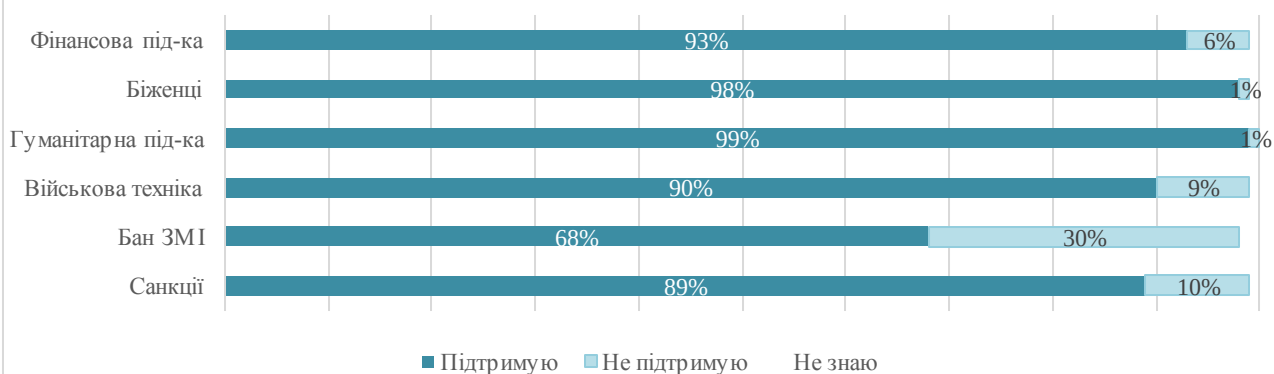

Рис. 2.3.5. Німеччина (підтримка надання різних видів допомоги Україні)

Рис. 2.3.6. Франція (підтримка надання різних видів допомоги Україні)

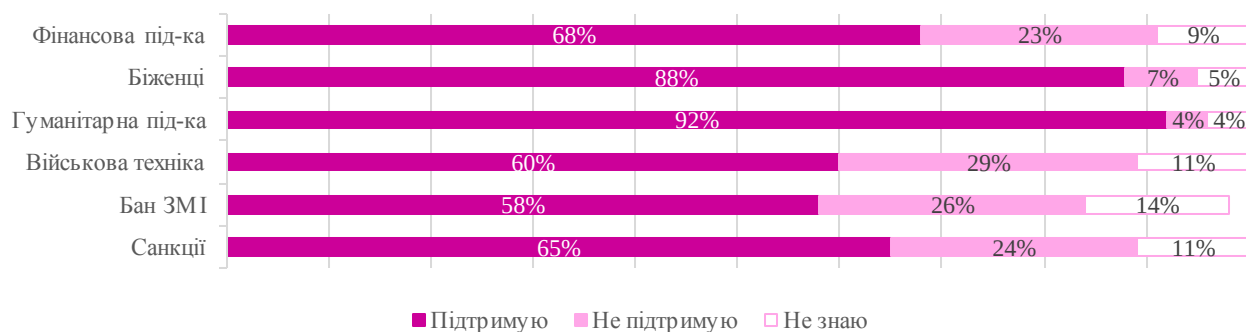

Рис. 2.3.7. Швеція (підтримка надання різних видів допомоги Україні)

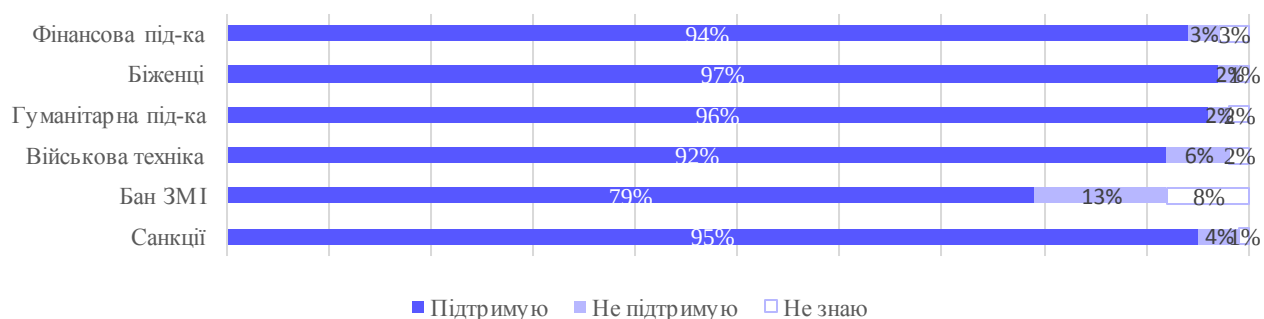

Рис. 2.3.8. Литва (підтримка надання різних видів допомоги Україні)

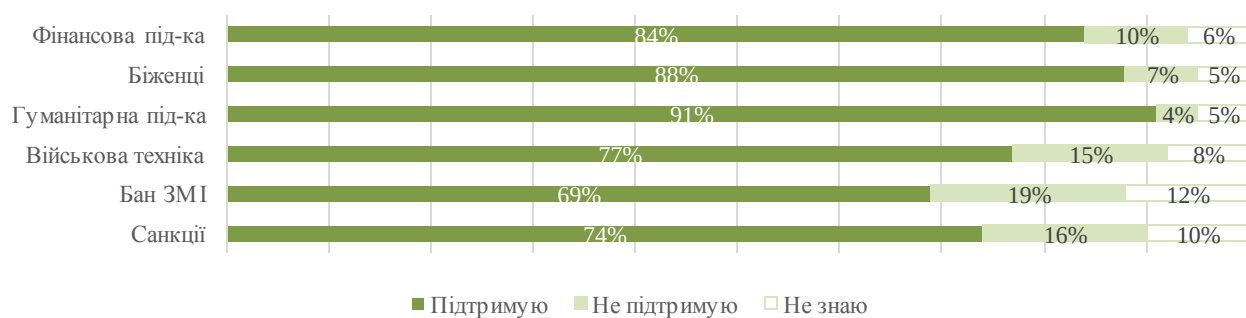

Рис. 2.3.9. Польща (підтримка надання різних видів допомоги Україні)

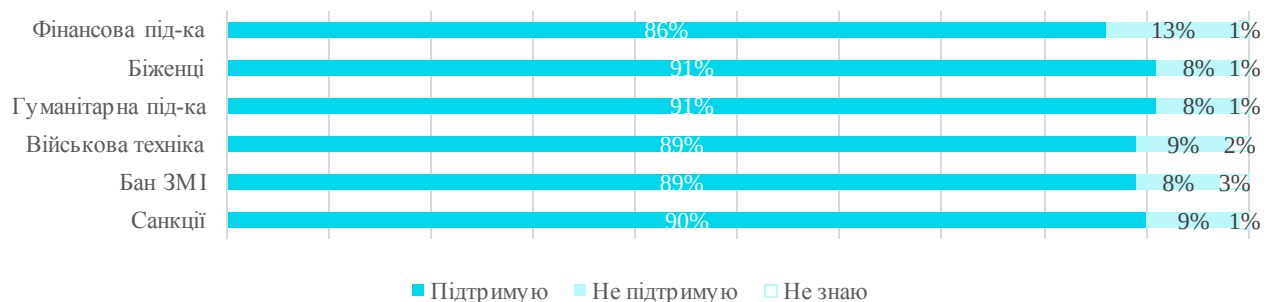

Рис. 2.3.10. Угорщина (підтримка надання різних видів допомоги Україні)

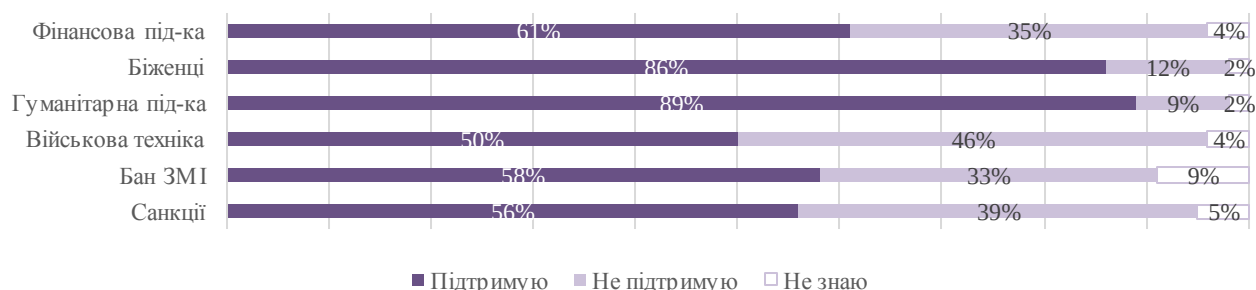

Рис. 2.3.11. Румунія (підтримка надання різних видів допомоги Україні)

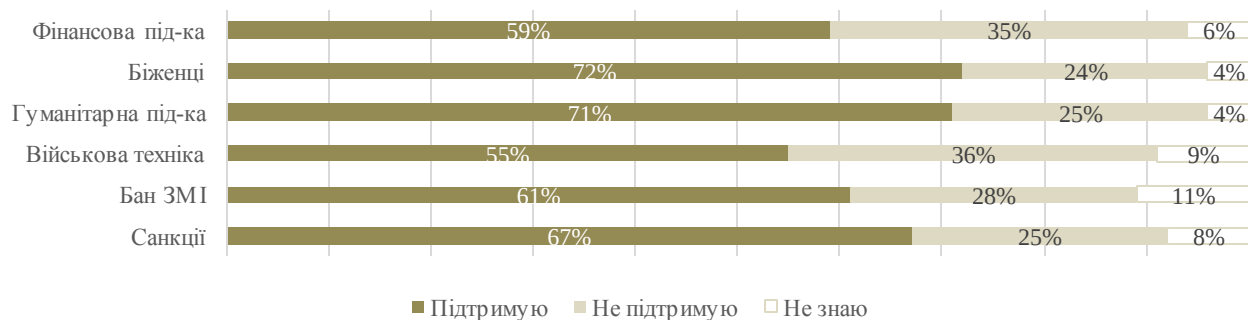

Рис. 2.3.12. Хорватія (підтримка надання різних видів допомоги Україні)

